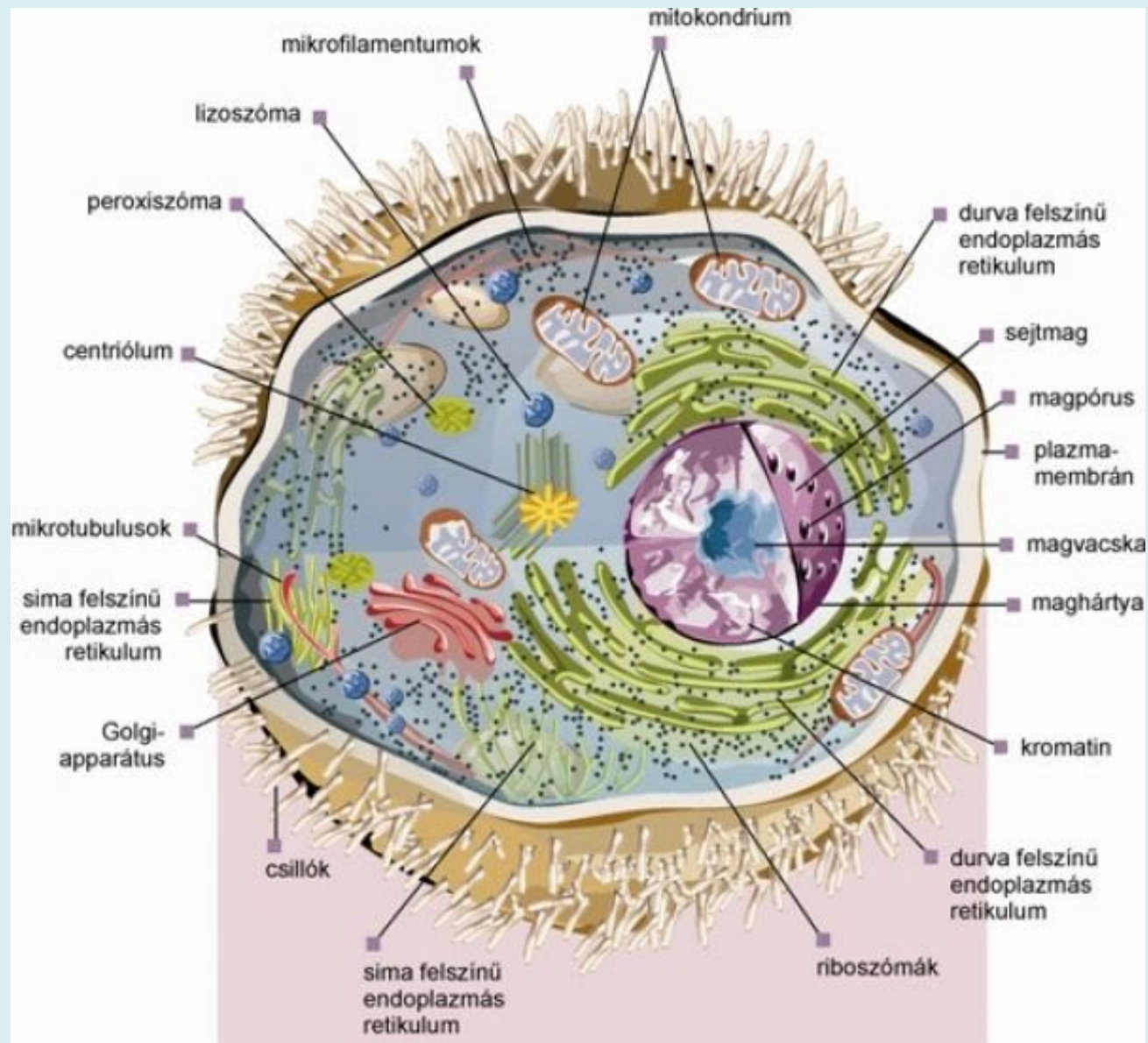

Makromolekulák a biofizika szemszögéből

2022-04-18
Liliom Károly

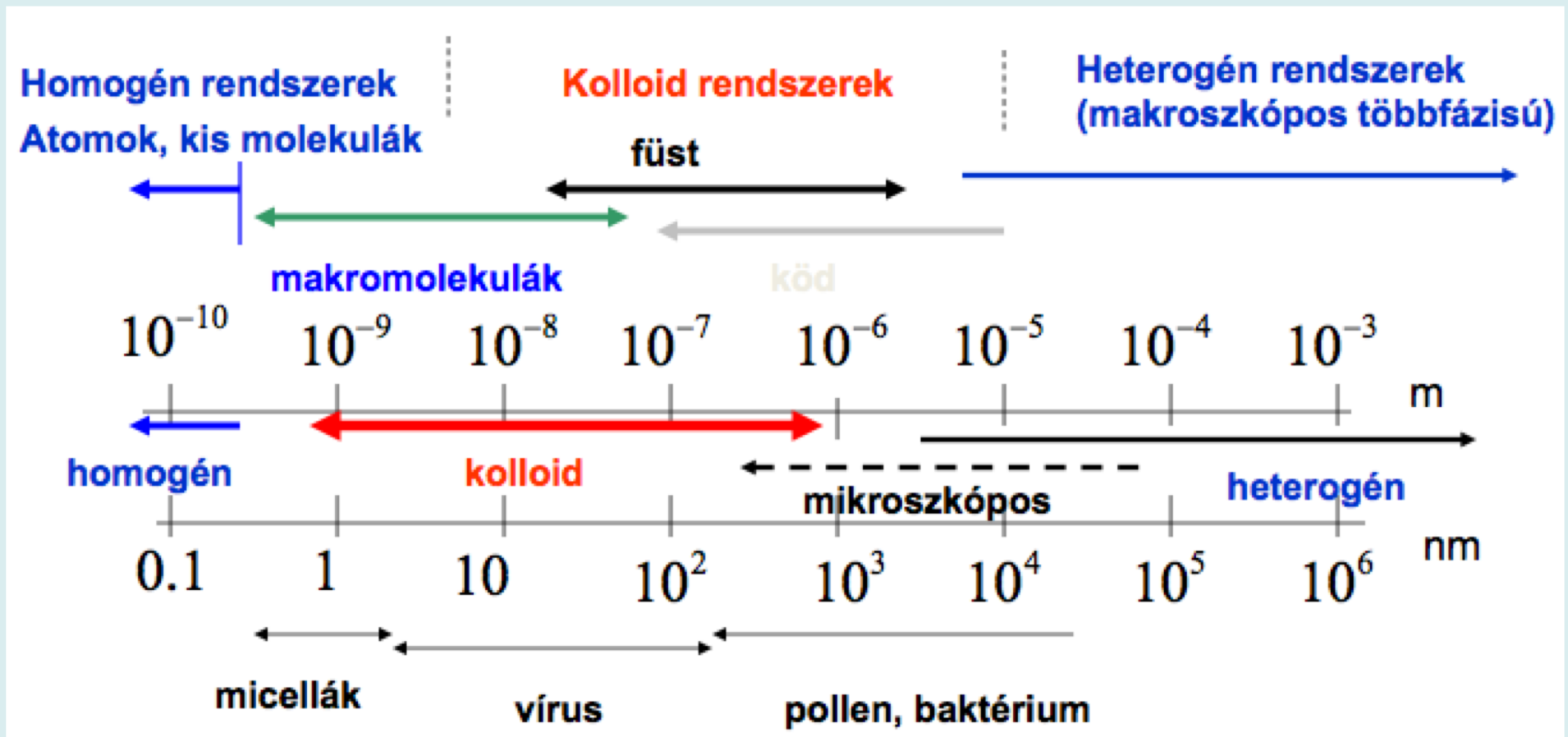

Kolloid rendszerek

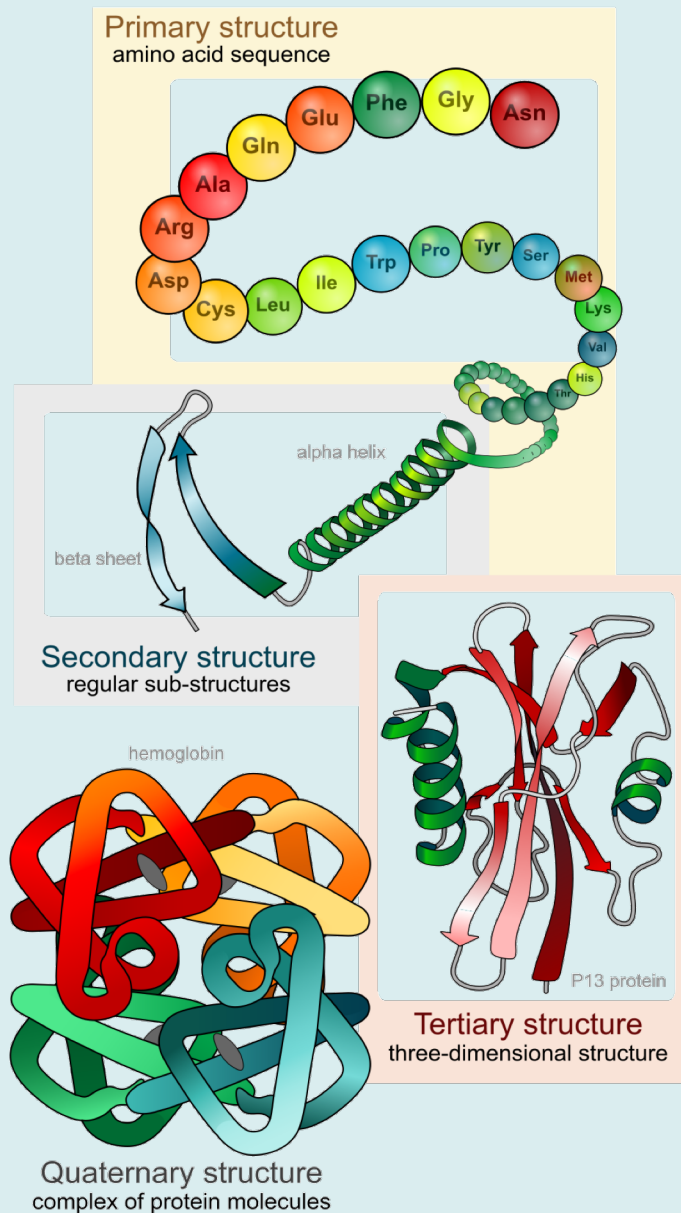
- két komponensből álló keverék két szélső állapotot vehet fel:
  - az egyik komponens egyenletesen eloszlik a másikban (homogén rendszer, valódi oldat)
  - a komponensek szétválnak (heterogén rendszer, fázisszeparáció)
- ha az egyik komponens olyan asszociátumokat képez a másikban, amelyeknek valódi felülete van, akkor kolloid rendszerről beszélünk

A sejtek kolloid rendszerek

Bármilyen anyag kolloid állapotba hozható. A kolloid állapot egy mérettől függő állapot, nincs kémiai összetételhez vagy anyagi tulajdonsághoz kötve.

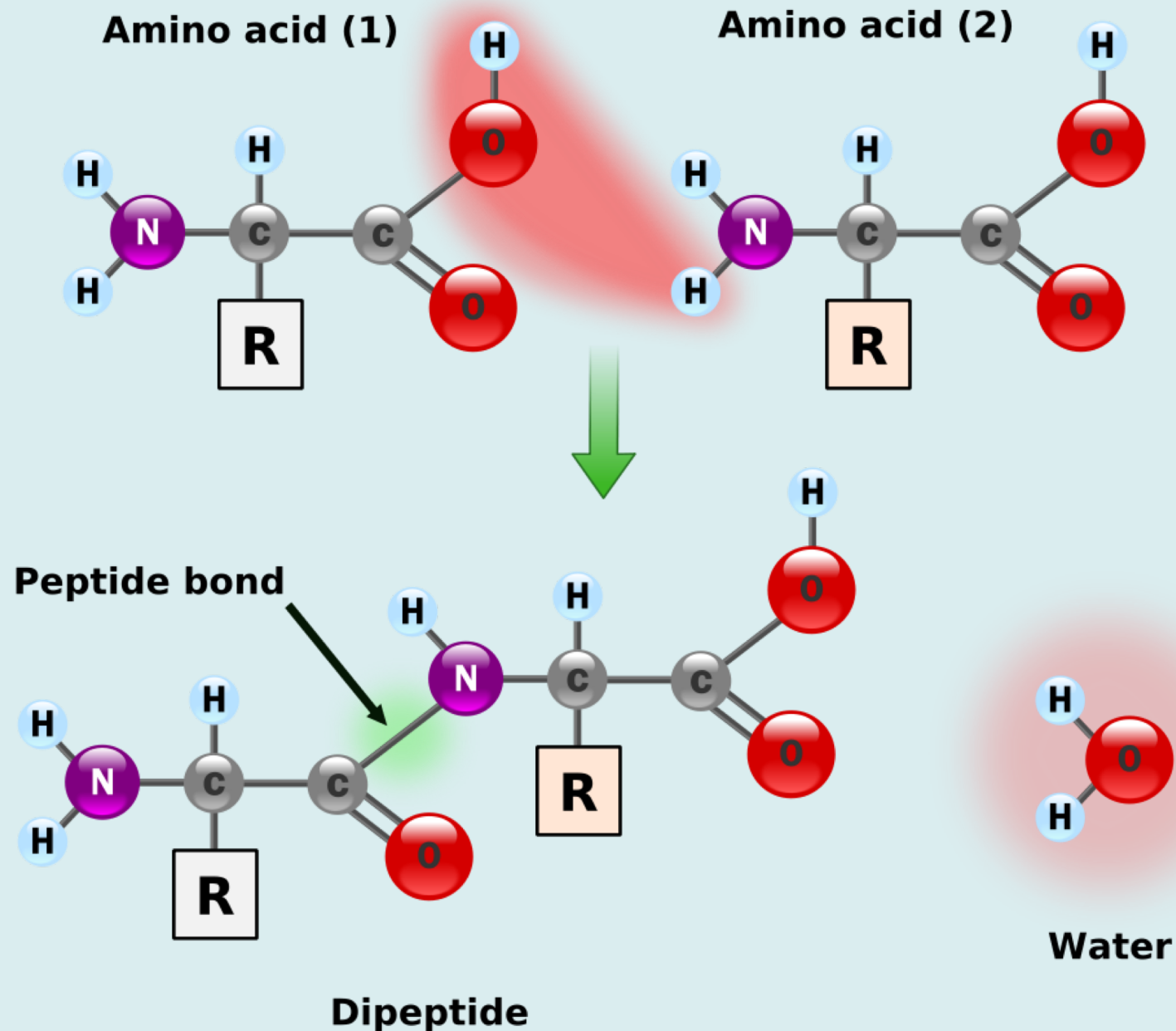
Makromolekulás kolloidok - fehérjék

A fehérjék aminosavakból felépülő polipeptidek:

- elsődleges szerkezet (aminosavsorrend)
- másodlagos szerkezet (α -hélix és β -lemez)
- harmadlagos szerkezet (konformáció)
- negyedleges szerkezet (oligomerizáció)

Aminosavak → peptidkötés

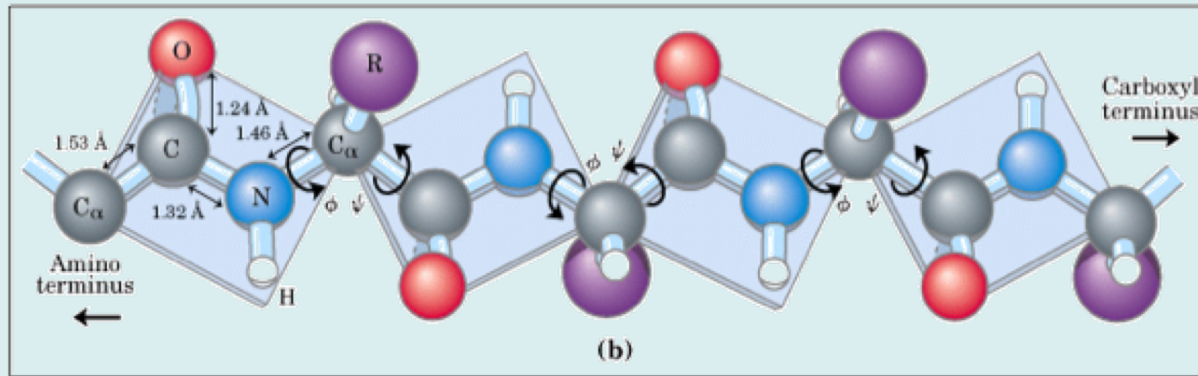

Peptidkötések konformációja

Torziós (diéderes szögek): $(+180^\circ - -180^\circ)$

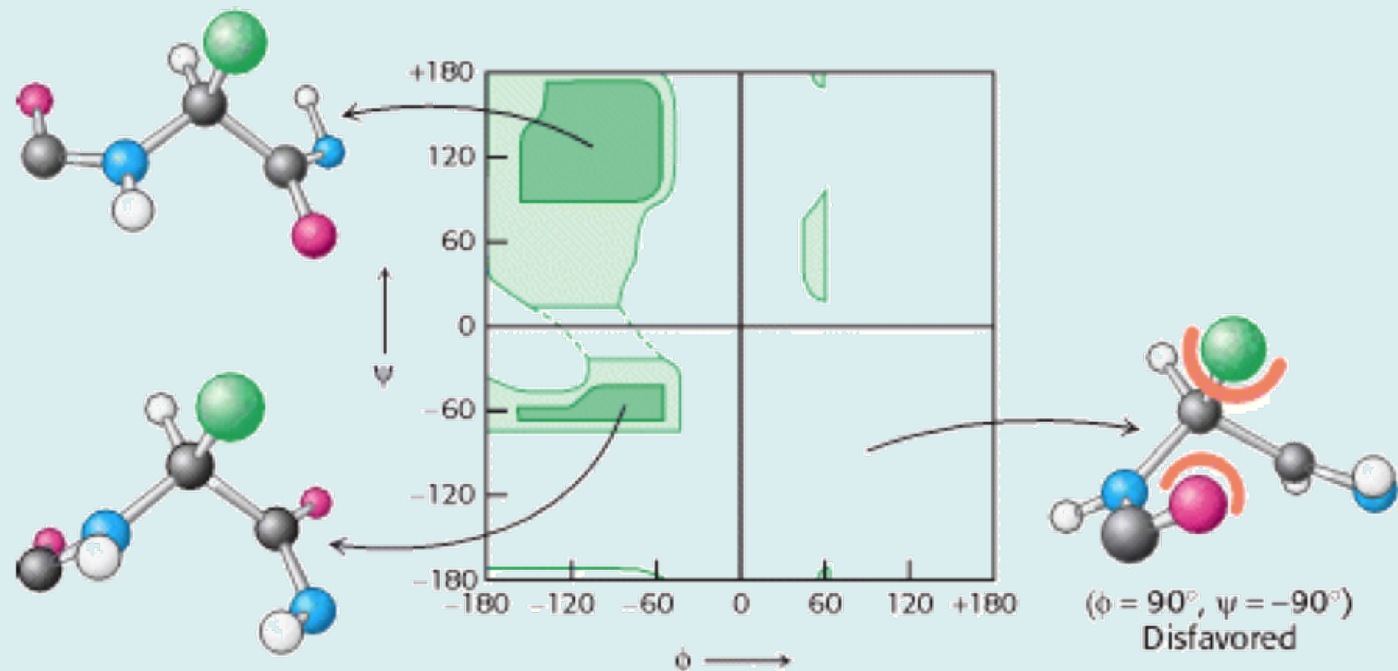
- N-C_α: Φ -szög
- C_α-C: Ψ -szög

$$\Phi = 180^\circ, \Psi = 180^\circ$$

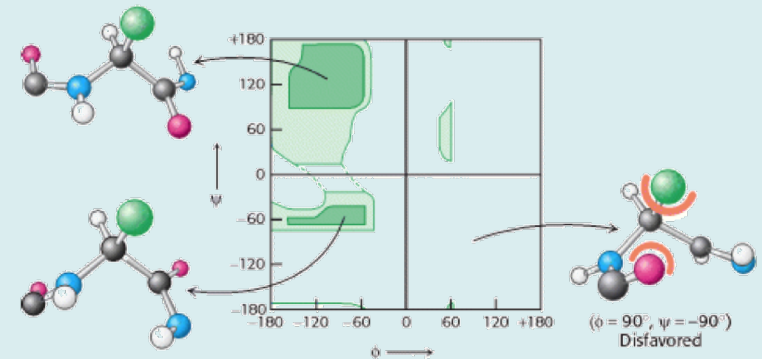
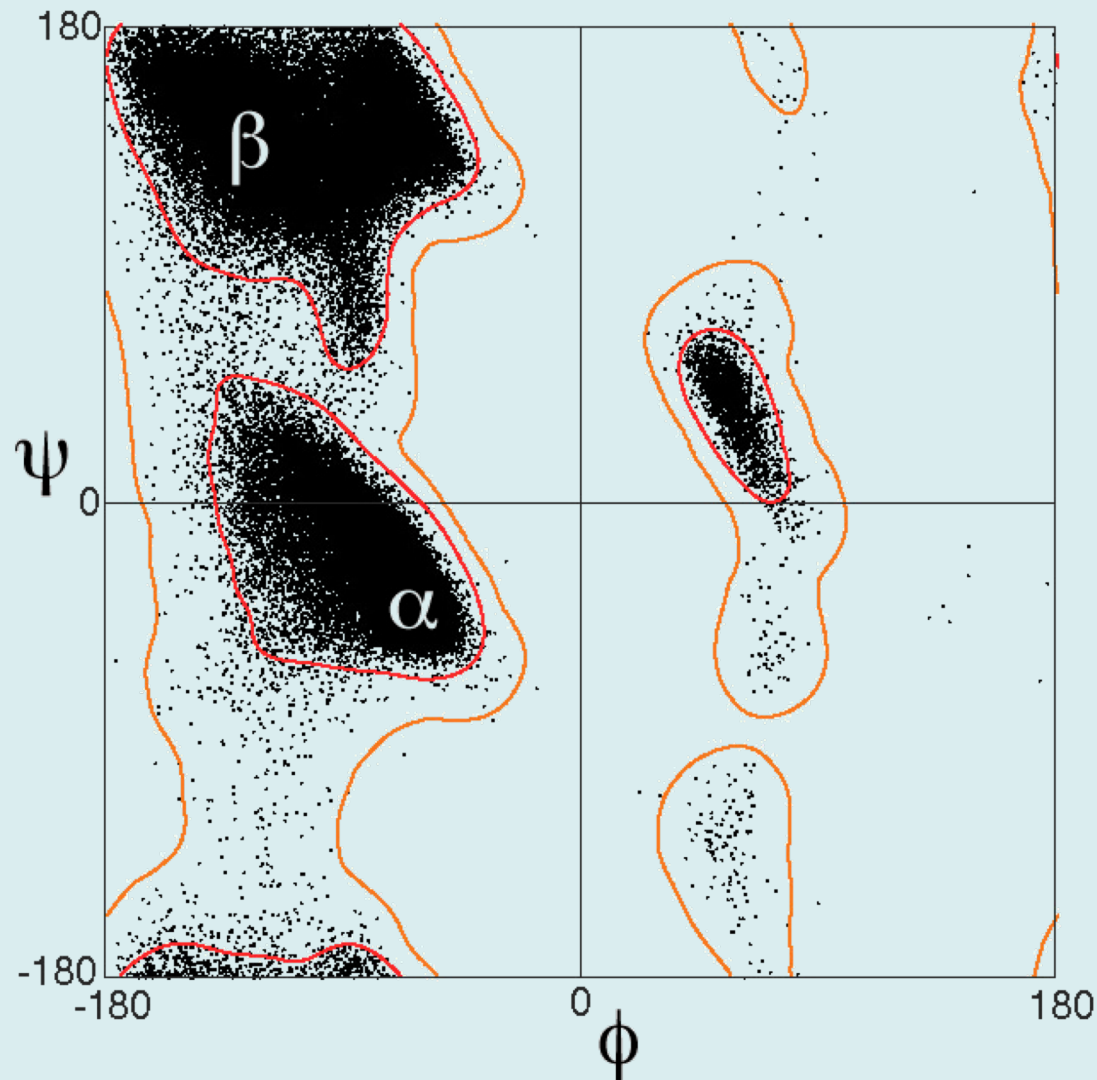
A peptidkötés merev és sík, a C_α-atomok körül szabad a forgás, de az oldalláncok nem ütközhetnek!

Ramachandran diagram:
optimális és megengedett konformációs tartományok.
Eredetileg van der Waals sugarú merev gömbök...

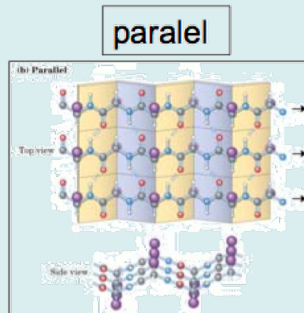
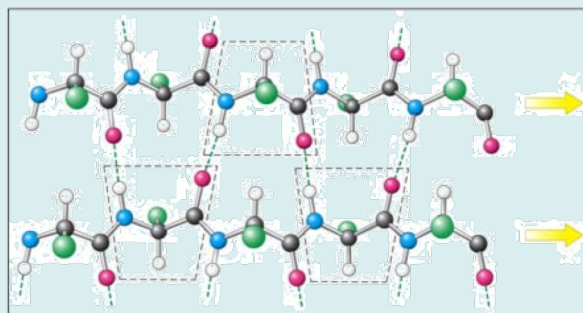
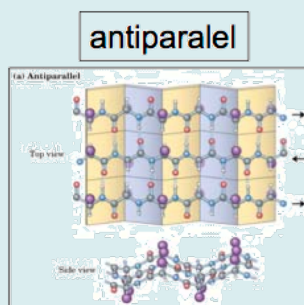
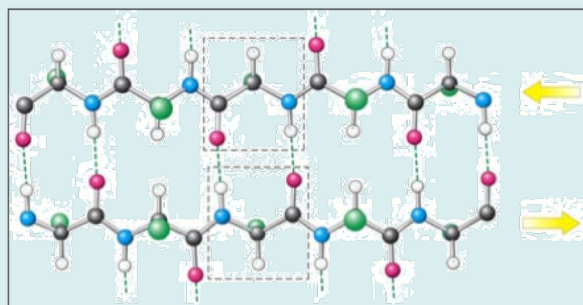
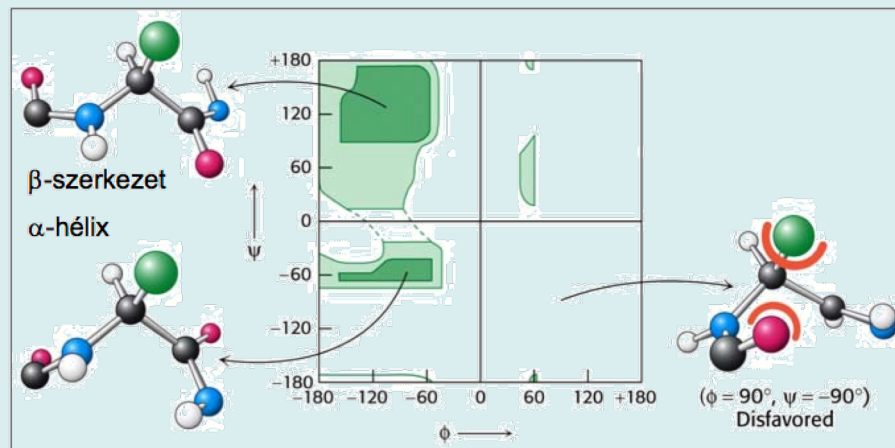

Kísérletileg meghatározott fehérjeszerkezetekben talált torziós szögek

Peptidkötések konformációja

Ramachandran diagram
(1968; megengedett Φ - és ψ -szögek)

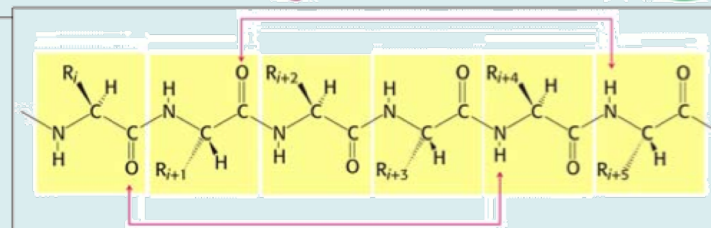
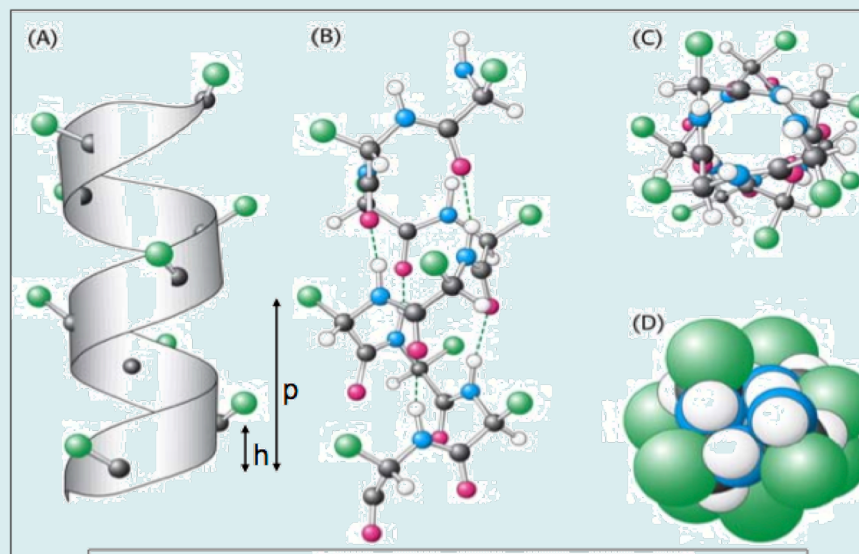
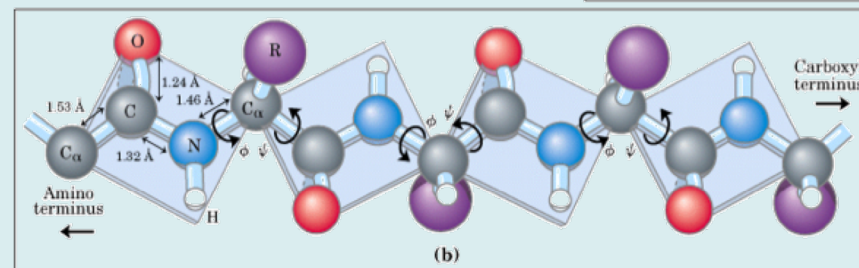

Torziós (diéderes szögek): (+180° – -180°)

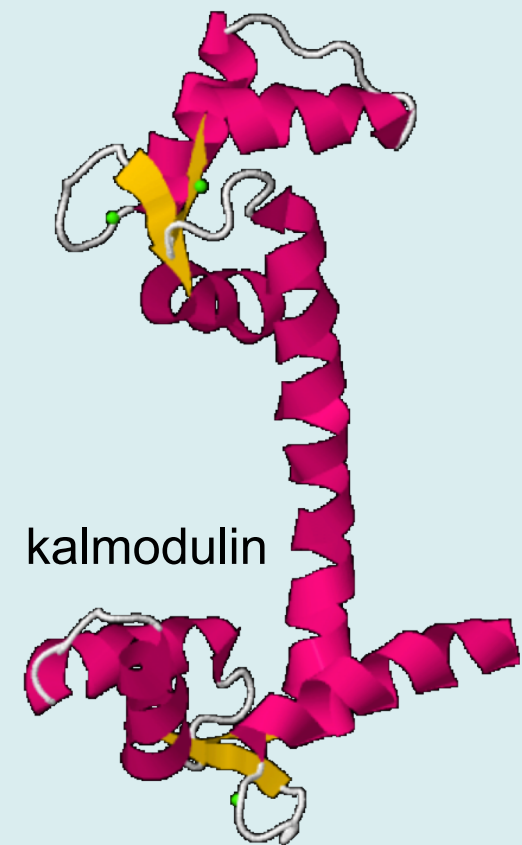
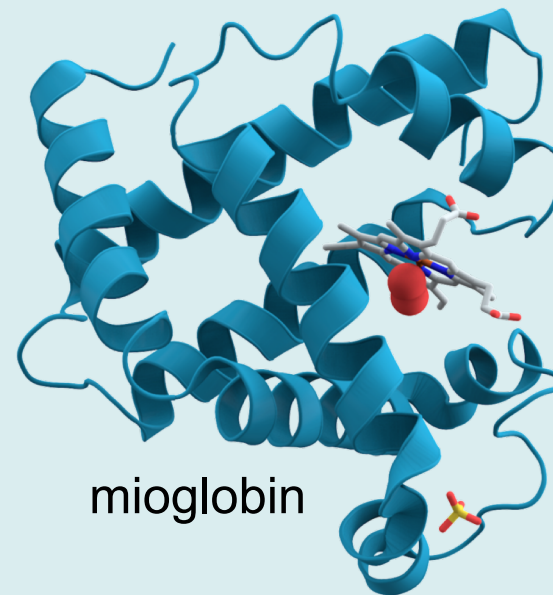
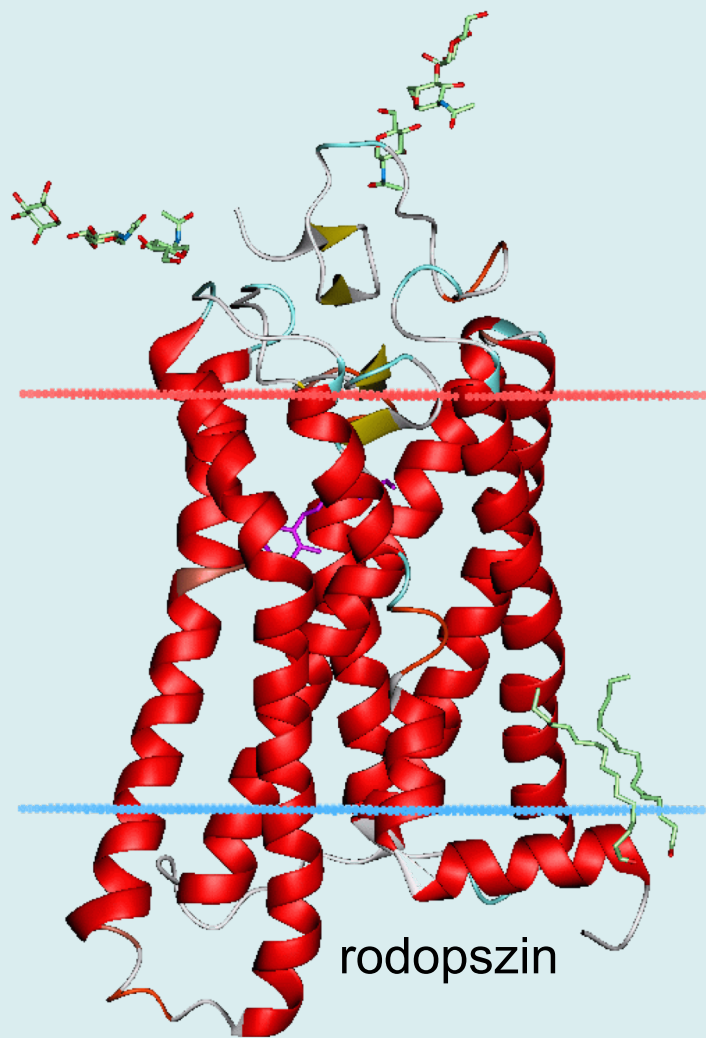
– N-C_α: Φ -szög

– C_α-C: ψ -szög

$\Phi = 180^\circ, \Psi = 180^\circ$

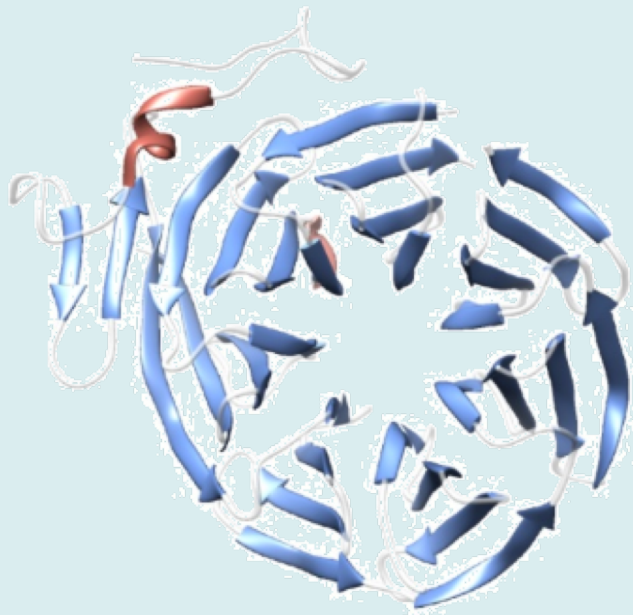

elsődlegesen α -szerkezetek

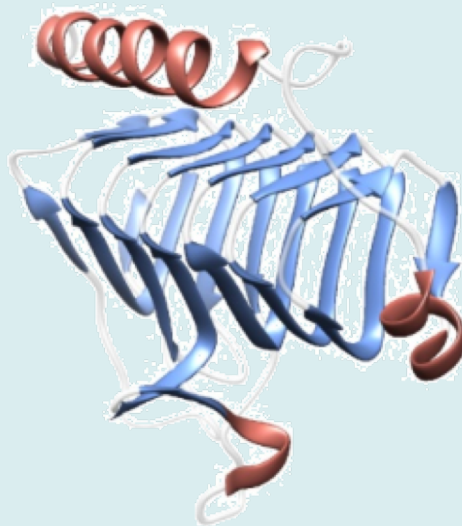

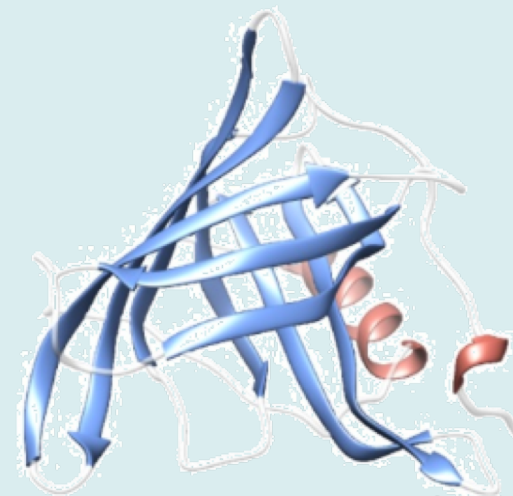
elsődlegesen β -szerkezetek

TUP1 fehérje (1ERJ)

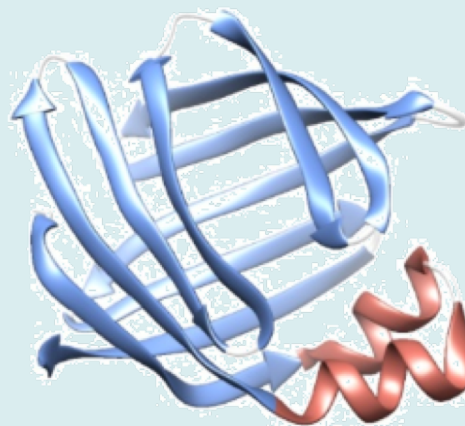
γ -szénsav-anhidráz (1QRE)

Retinol kötő fehérje (1AQB)

β_2 -mikroglobulin (2YXF)

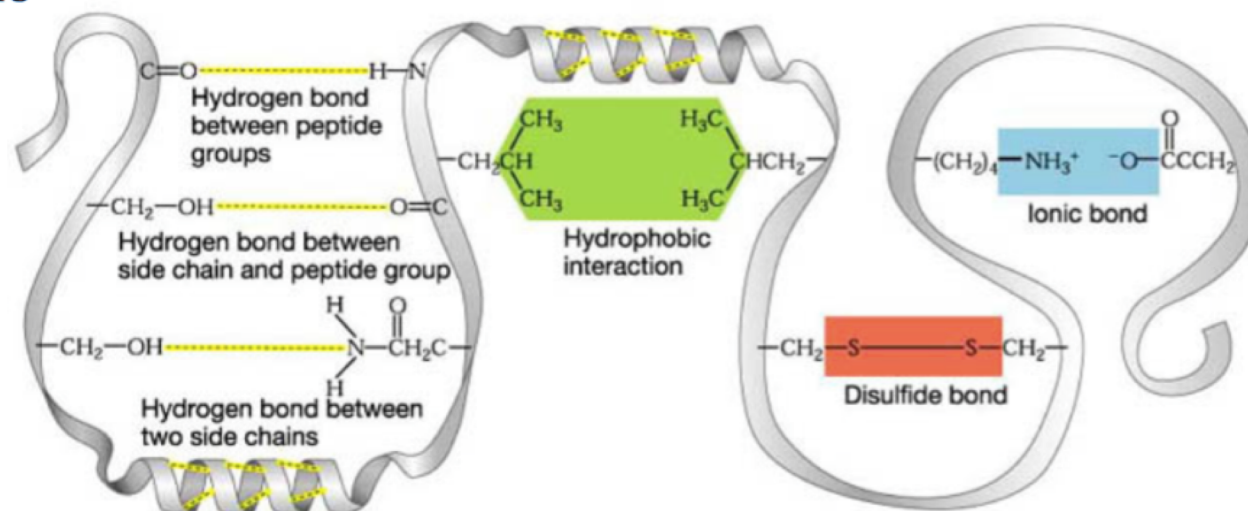
Zsírsavkötő fehérje (1IFB)

A fehérjeszerkezetet stabilizáló kölcsönhatások

A fehérjék téralkatát stabilizáló

5-fajta kötés:

- peptidkötés,
- hidrogén-híd (kötés),
- diszulfid kötés,
- ionos kötések,
- hidrofób erők (kötés)

Kovalens kötés	Hidrogén-híd	Ionos-kötés	Van der Waals	Hidrofób erők
~100 kcal/mol	~3 kcal/mol	~ 5 kcal/mol	~1 kcal/mol	~3 kcal/mol

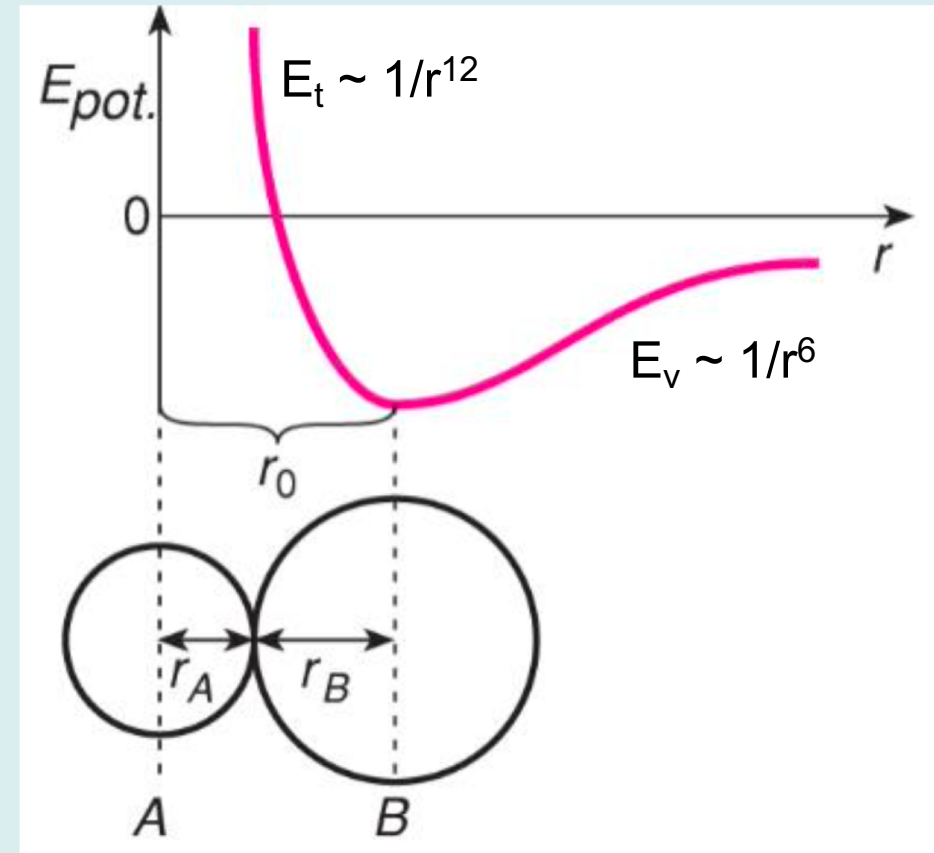
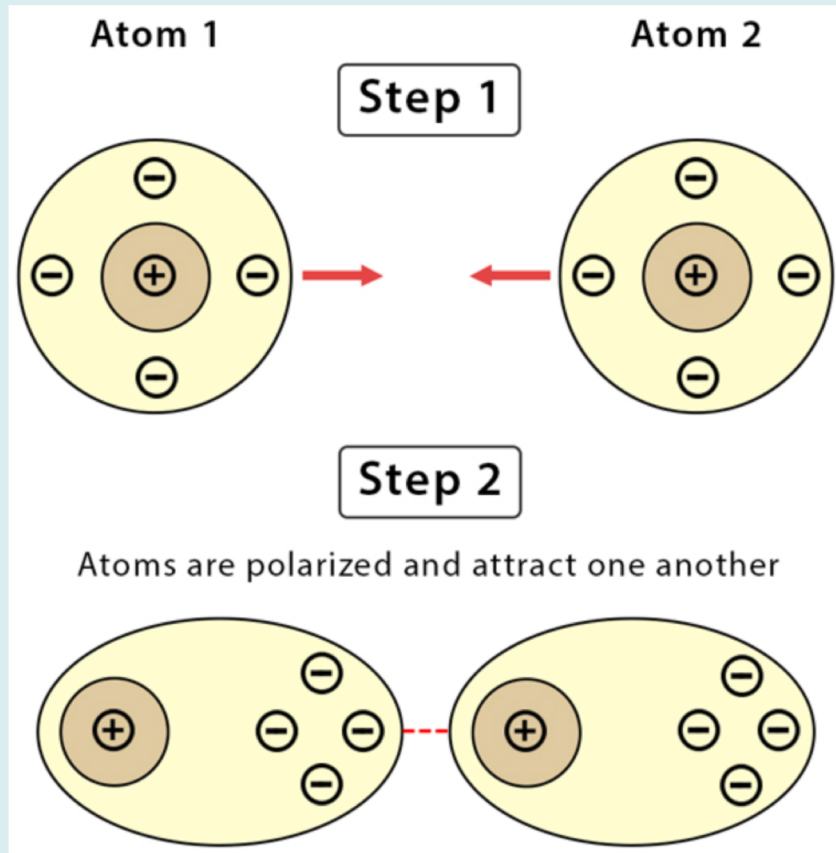
A fehérjék másodlagos szerkezeti elemeit, a szerkezeti motívumokat összetartó és egymáshoz kapcsoló kölcsönhatások kooperatív módon stabilizálják a szerkezetet!

Kémiai kötések osztályozása

Rendű	Kötéstípusok	Kölcsönhatások	Kölcsönhatási energia (kJ/mol)	
Első-	Ionos	Kation-anion	400-4000	Erős
	Kovalens	Elektronpárok	150-1100	Erős
	Fémes	Kationok és a vegyértékhéj elektronok	75-1000	Erős
Másod-	Ion-dipól	Töltés és a permanens dipól	40-600	Erős
	Hidrogénkötés	Poláris hidrogén és a nemkötő elektronpár	10-40	Közepes
	Dipól-dipól	Állandó dipólusok közt	5-25	Közepes
	Ion-indukált dipól	Ion és az általa keltett dipólus közt	3-15	Gyenge
	Dipól-indukált dipól	Állandó dipólus és az általa keltett dipólus közt	2-10	Gyenge
	Indukált dipól-indukált dipól	Pillanatnyilag kialakult dipólusok közt	0,05-40	Gyenge

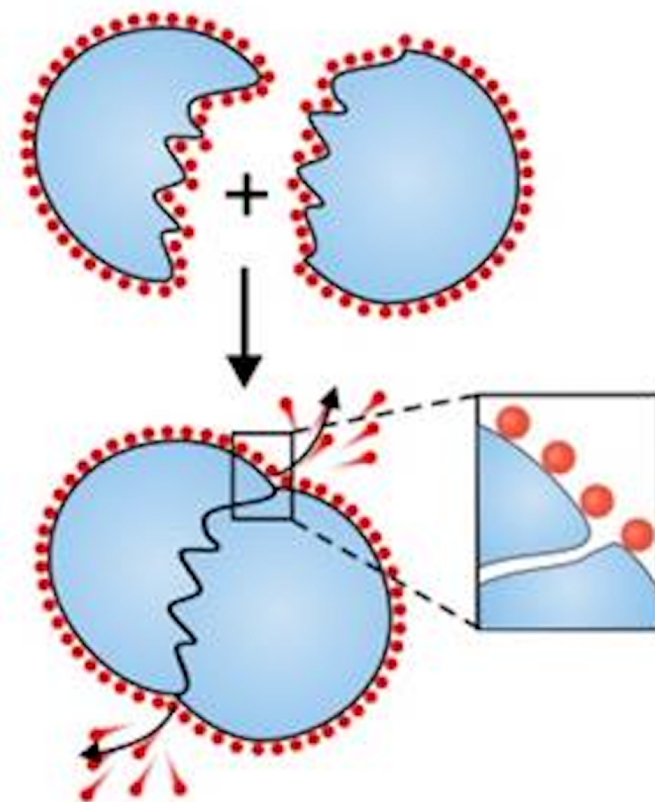
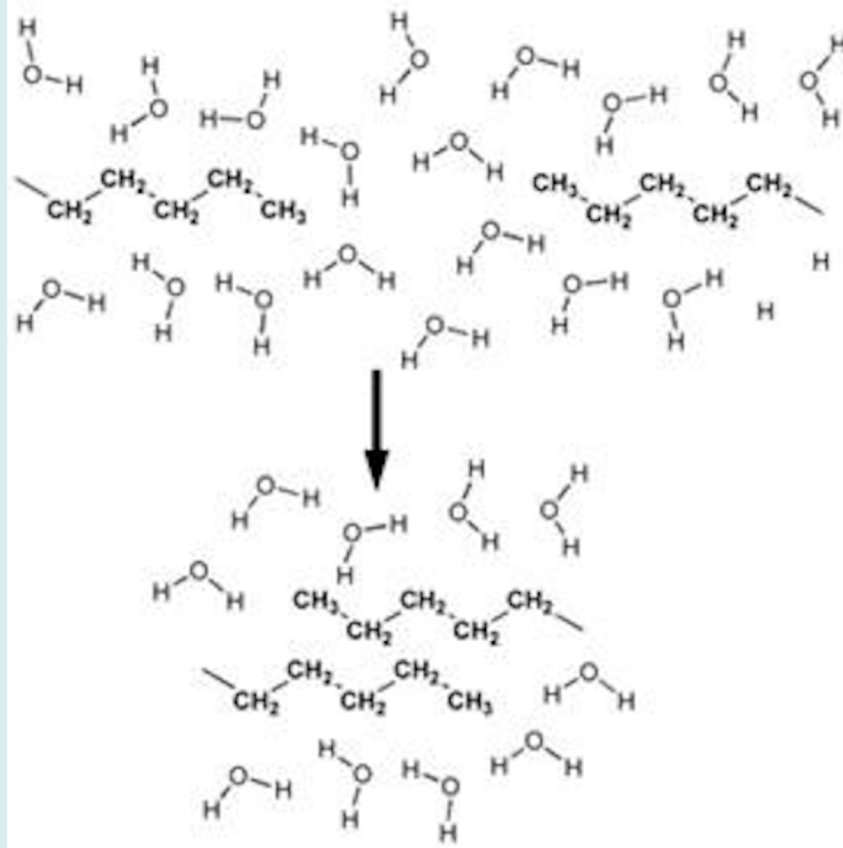
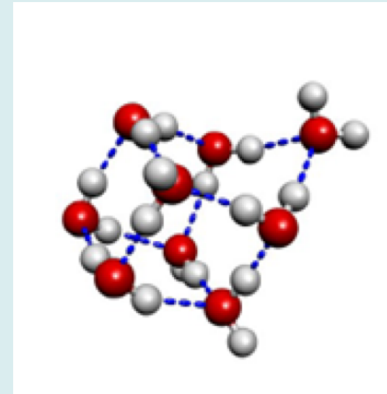
Van der Waals kölcsönhatás

Lennard-Jones potenciál:

$$E = A/r^{12} - B/r^6$$

Hidrofób kölcsönhatás

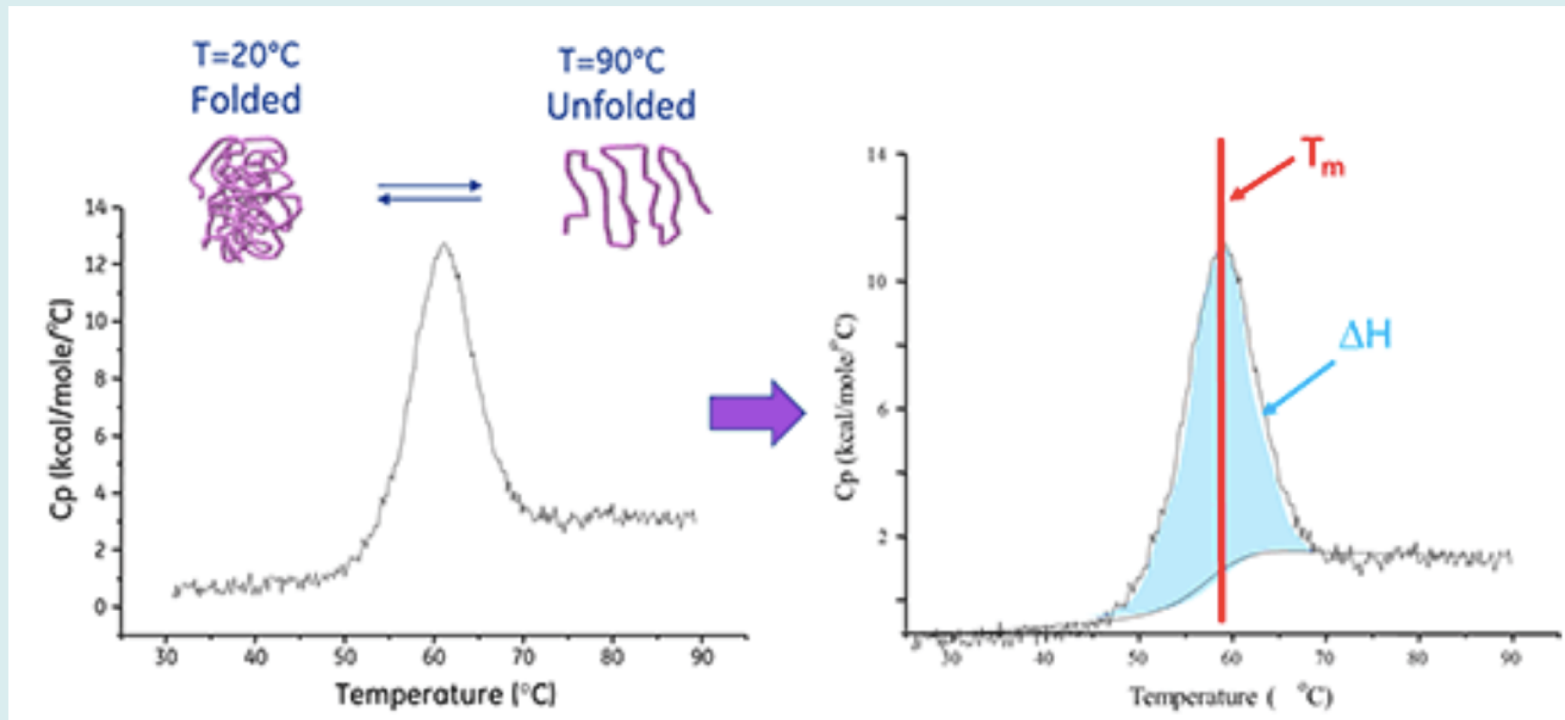

A víz kizáródik a komplementer
kötőfelzínek közül

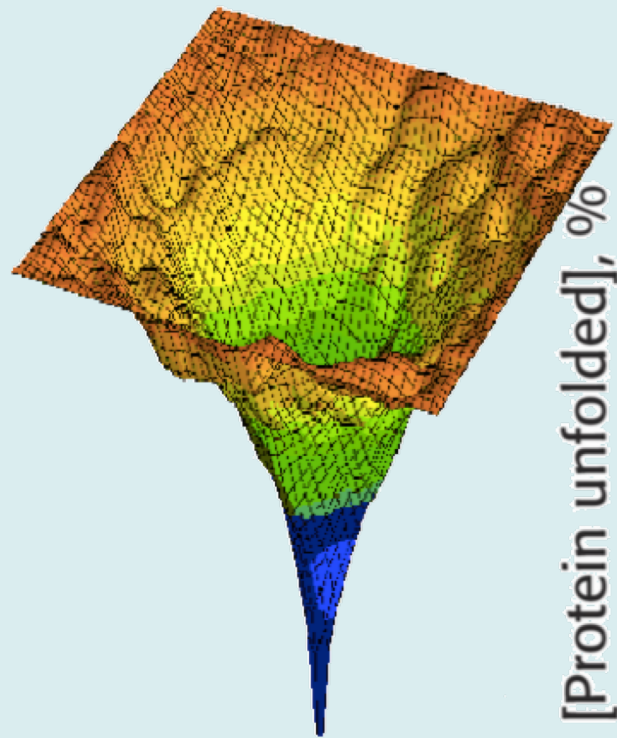
A fehérjék másodlagos szerkezeti elemeit összetartó és egymáshoz kapcsoló kölcsönhatások kooperatív módon stabilizálják a szerkezetet!

Kovalens kötés	Hidrogén-híd	Ionos-kötés	Van der Waals	Hidrofób erők
~100 kcal/mol	~3 kcal/mol	~ 5 kcal/mol	~1 kcal/mol	~3 kcal/mol

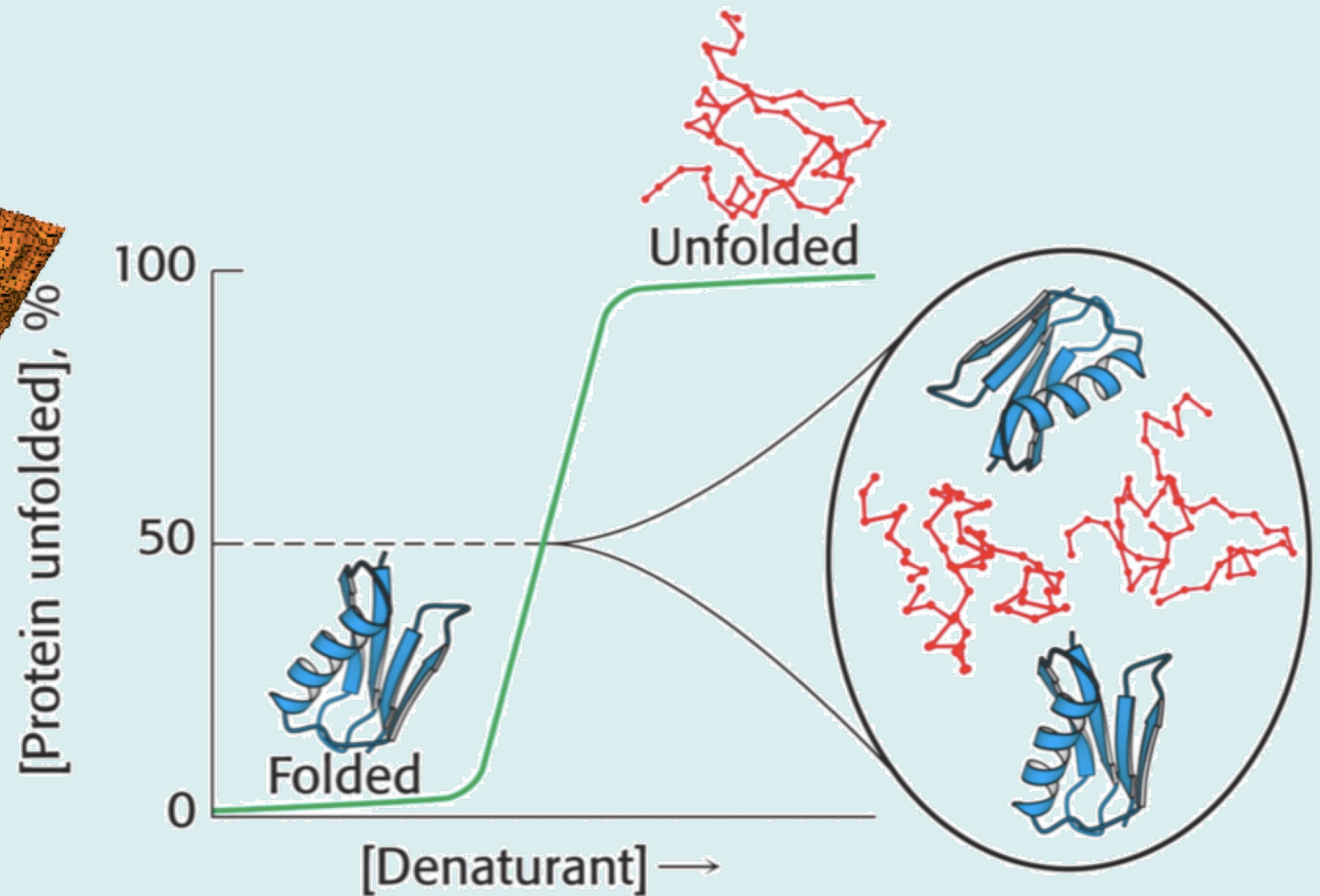
A kooperativitás következménye:
a fehérjék szerkezete megolvad, ha $T > T_m$

Fehérje–feltekeredés (folding)

Levinthal paradoxon!

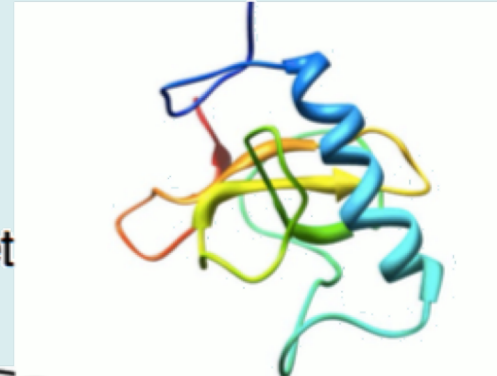
50% feltekeredés: a molekulák fele feltekeredett, a másik fele nem
Nincs olyan, hogy félig feltekeredett (de „molten globula” van)

A fehérjék belső mozgási időskálája

hurkok és kanyarok
záródása

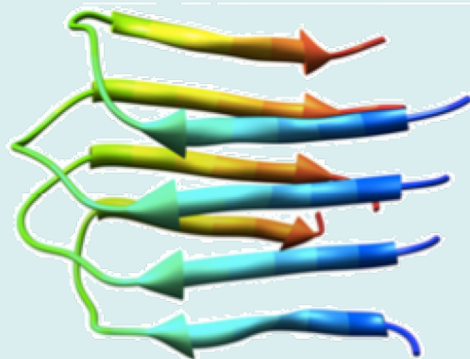
0.1ms ↔ 10ms

másodlagos szerkezet
elemek 10ns ↔ 1ms

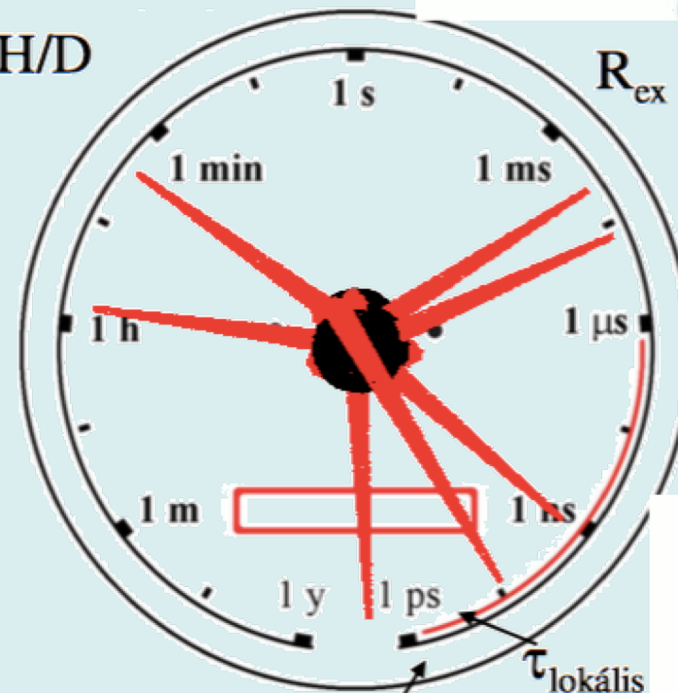

feltekeredés
1ms ↔ 1h

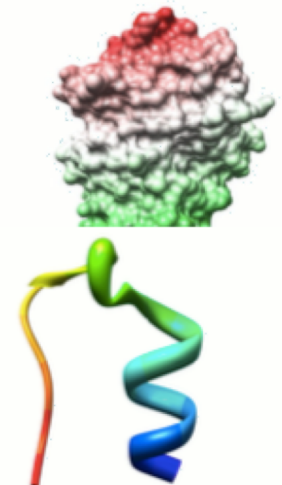
aggregáció
1 s ↔ 1 év

H/D

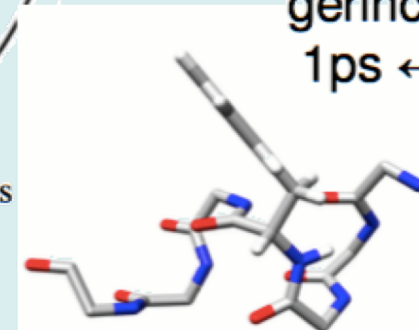

Rot. Dif.
korrel. idő

$1\text{ ns} < \tau_c < 10\text{ ns}$

gerinc dinamika
1ps ↔ 10ns

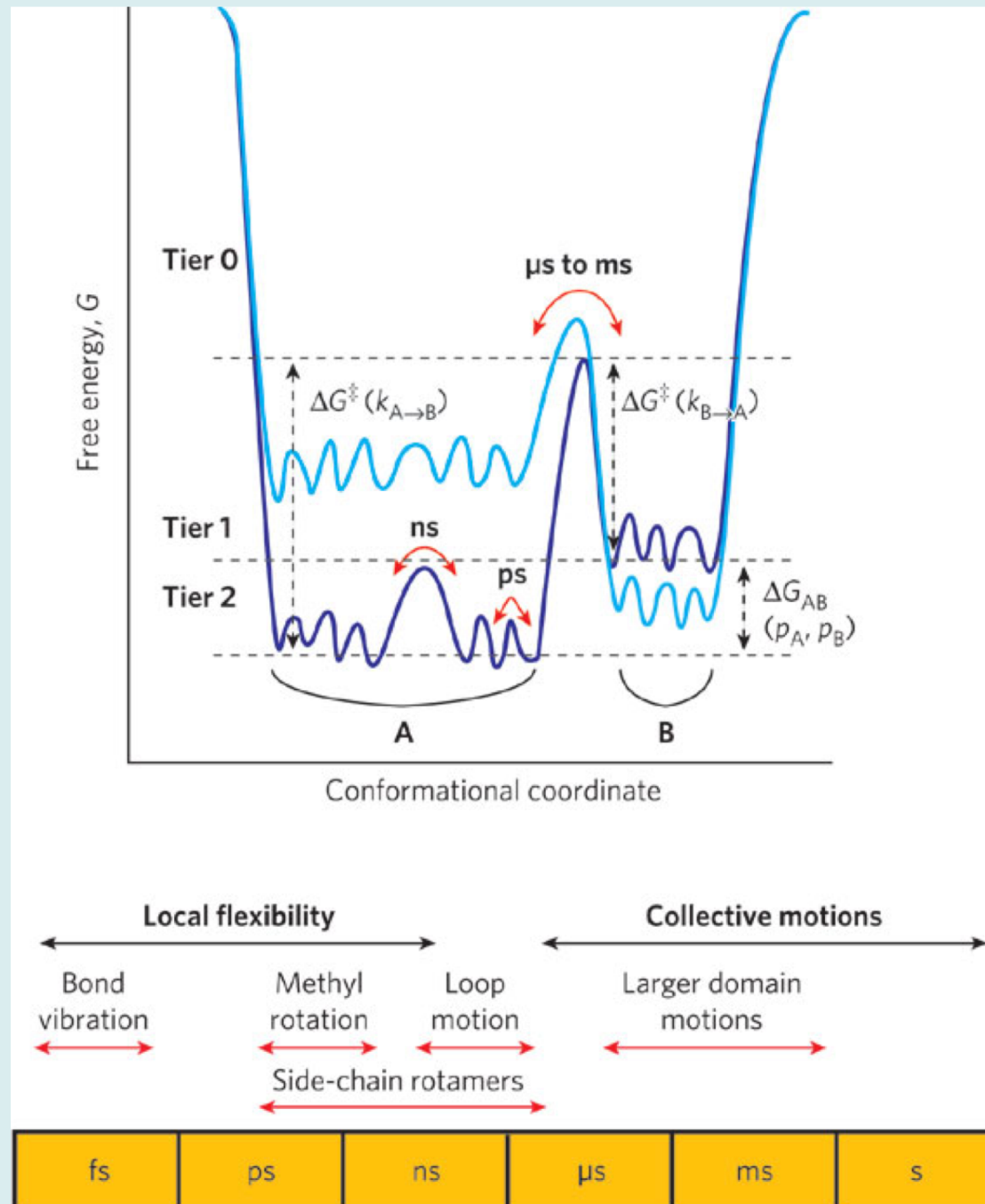

oldallánc forgás
0.1ps ↔ 10 ps

$\tau_{\text{effektív}} = \tau_c + \tau$

$\tau_{\text{lokális}}$

Flexibilitás és konformációs átrendeződés

Millisecond Dynamics of RNA Polymerase II Translocation at Atomic Resolution

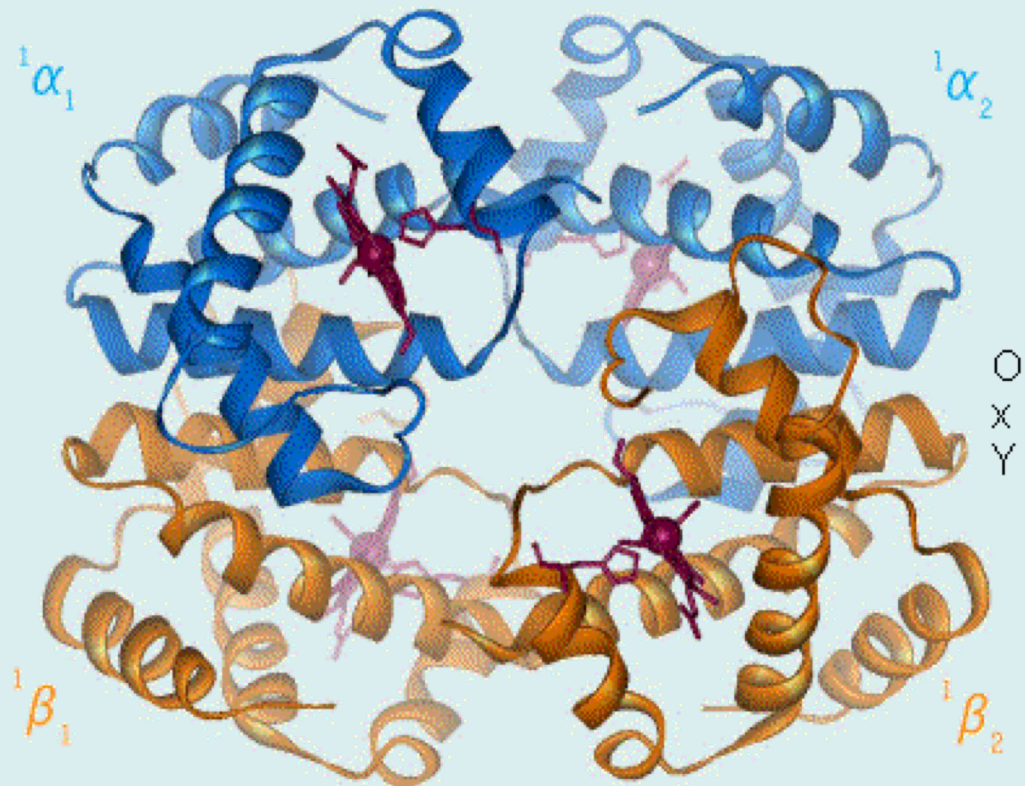
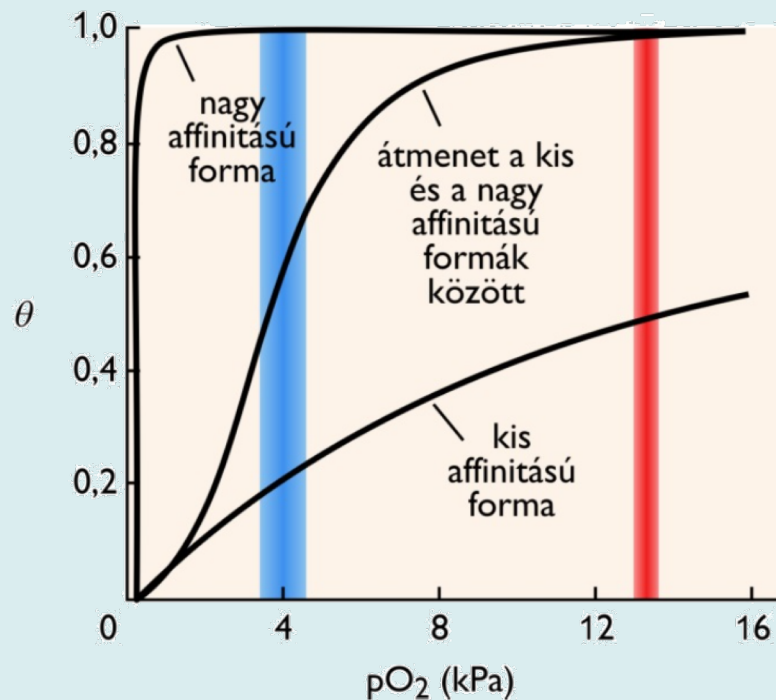
Daniel-Adriano Silva, Dahlia Weiss, Fátima Pardo-Avila, Lin-Tai Da, Michael Levitt, Dong Wang and Xuhui Huang

香港科技大學
The Hong Kong University of
Science and Technology

Negyedleges szerkezet – allosztérikus szabályozás

Hemoglobin tetramer oxigénkötése

T – merev (tense) forma: gyenge ligandum kötés

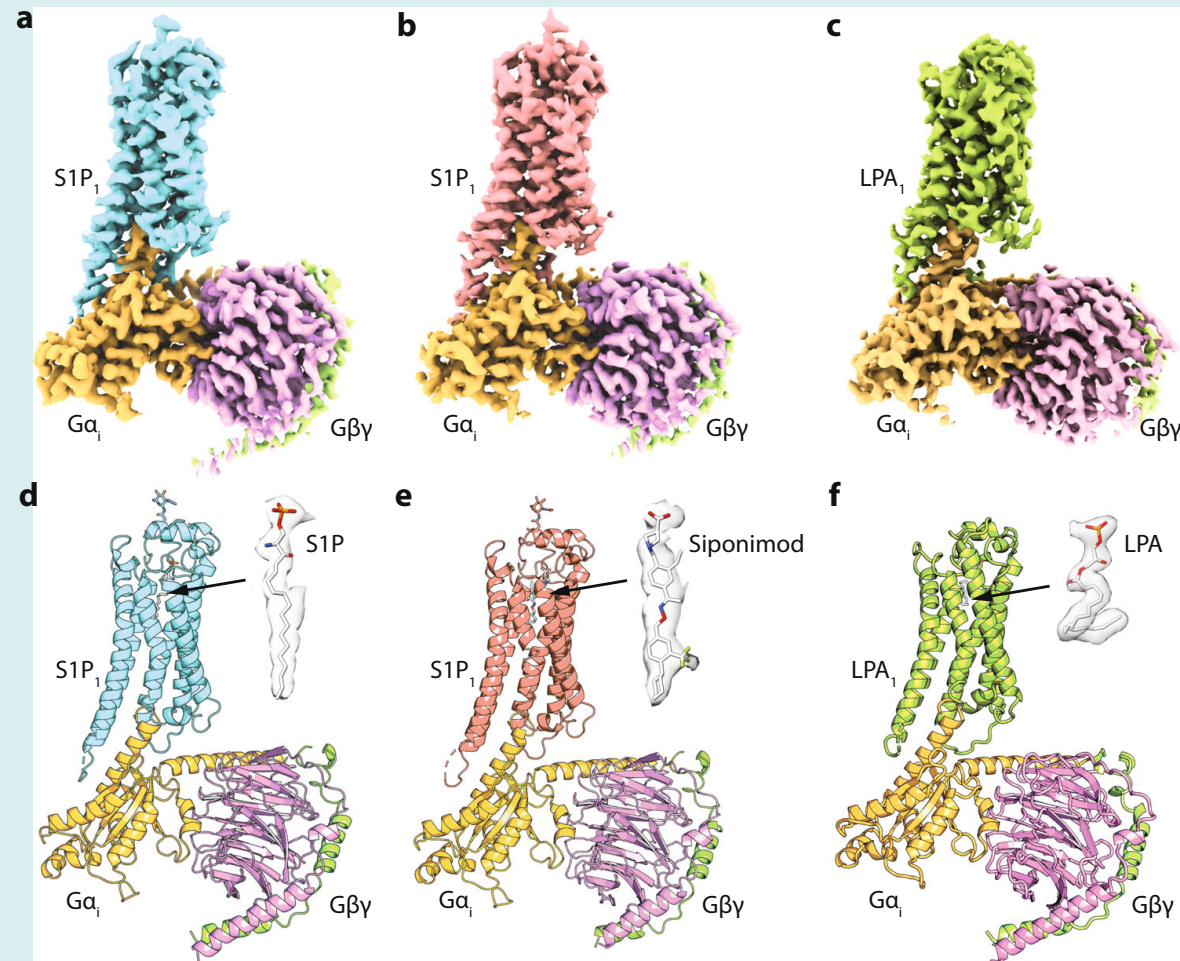
R – relaxált forma: erős ligandum kötés, aktívabb

Kollektív oszcillációk a fehérjeszerkezetben?

NATURE COMMUNICATIONS | <https://doi.org/10.1038/s41467-022-28417-2>

ARTICLE

Fig. 1 Cryo-EM structures of the S1P-S1P₁-G_i complex, the Siponimod-S1P₁-G_i complex, and the LPA-LPA₁-G_i complex. **a-c** The three-dimensional density maps of the complexes. **d-f** Cartoon presentations of the three complex structures with S1P, Siponimod, or LPA shown in spheres inside the orthosteric pockets, as well as their density maps on the sides. S1P₁ is colored in cyan or salmon, LPA₁ in green, G_α_i in orange, G_β in purple, and G_γ in light green.

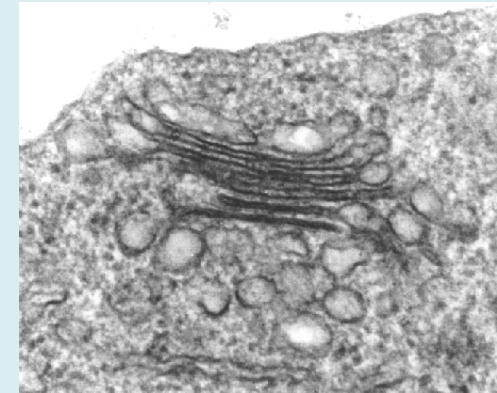
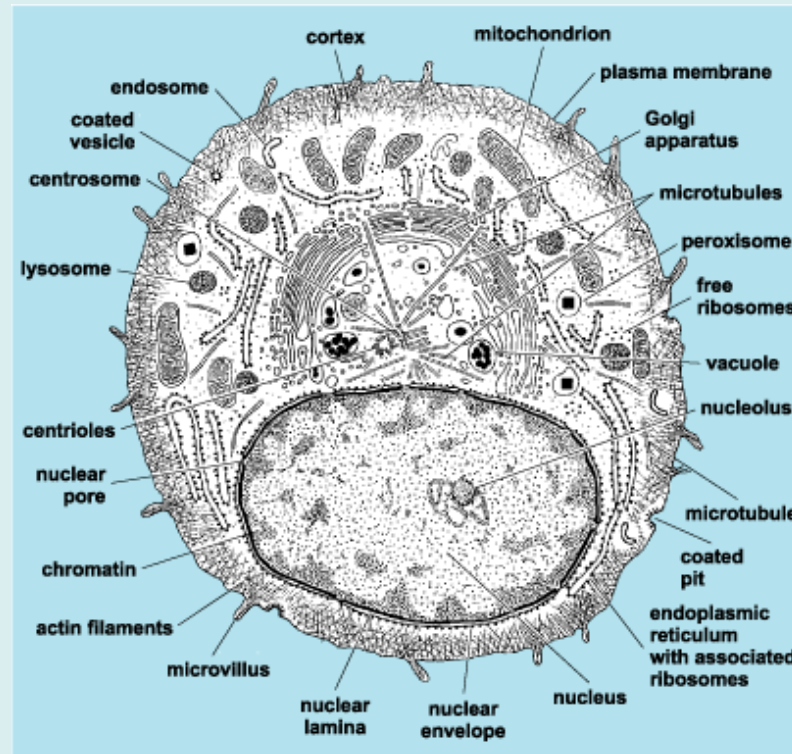
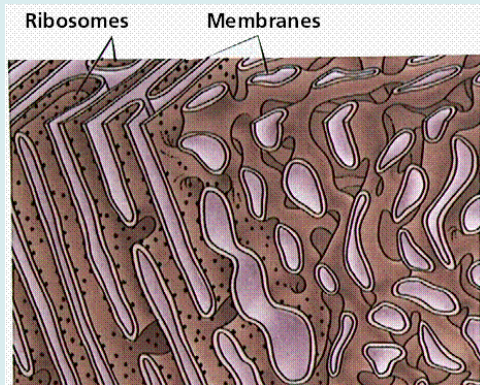

A biológiai membránok jelentősége

Molecular Biology of the Cell, cover image, Garland Science, 5th Ed. 2007

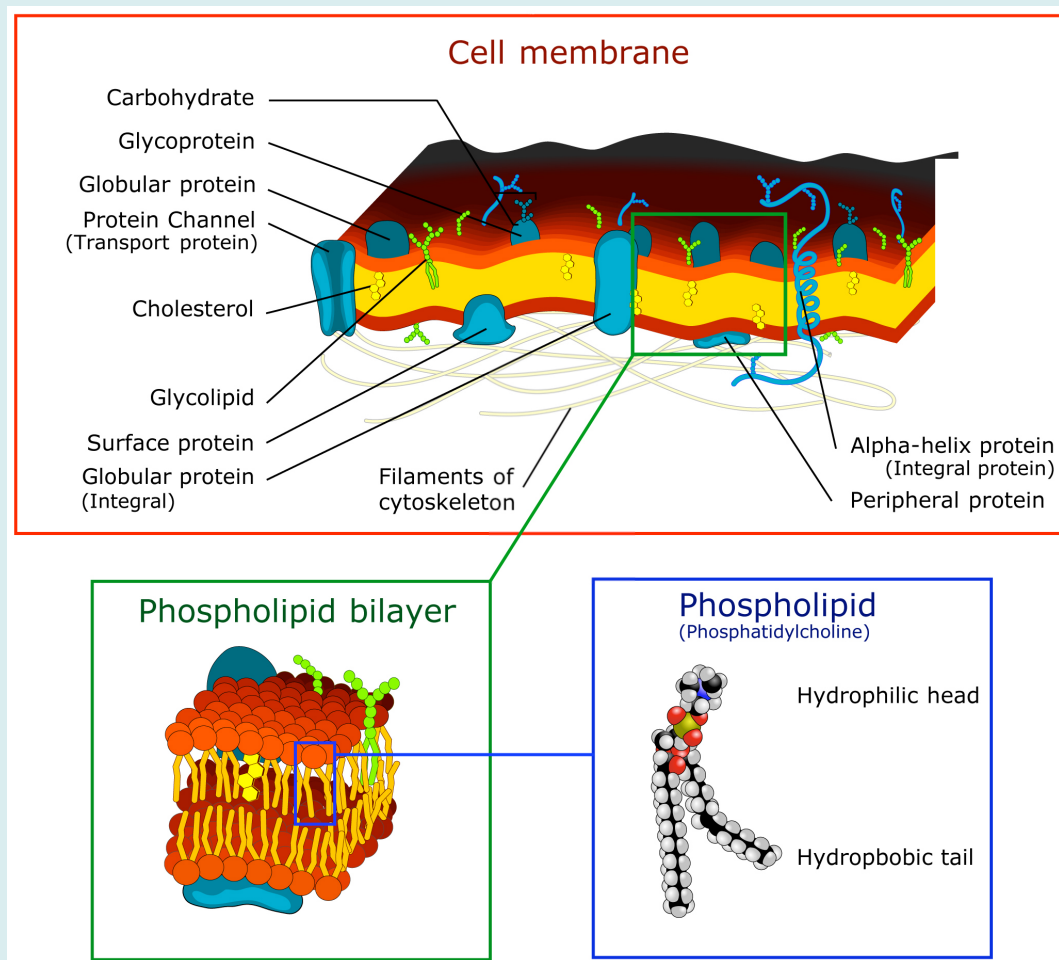
A biológiai membránok jelentősége

A sejteket határoló plazmamembrán mellett a sejtek belsejét is nagyrészt különböző membránok töltik ki...

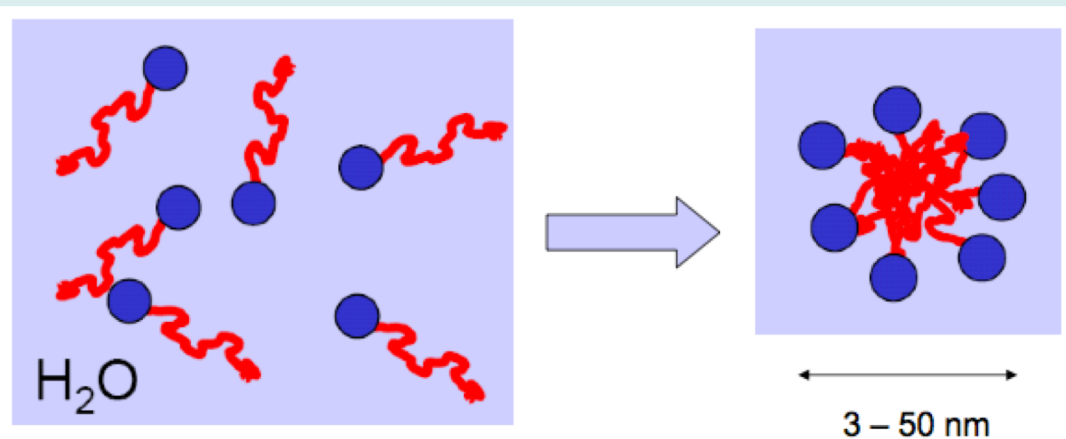
A biológiai membránok a sejt szerveződésének és működésének alapvető egységei.

Biológiai membránok szerkezete

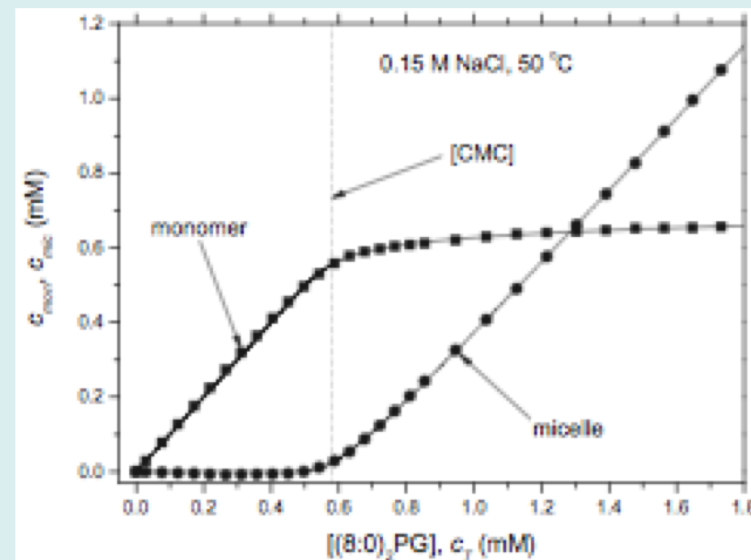

A foszfolipidek amfoter jellegük következtében spontán kettősréteget képeznek, melynek további funkcionalitást adnak a beleágyazódó, illetve kapcsolódó fehérjék. Folyékony-mozaik modell - Singer-Nicolson (1972).

A membránok asszociációs kolloidok

a tenzid koncentráció növekedésével spontán aggregáció következik be;
tipikus aggregációs szám: 30-100

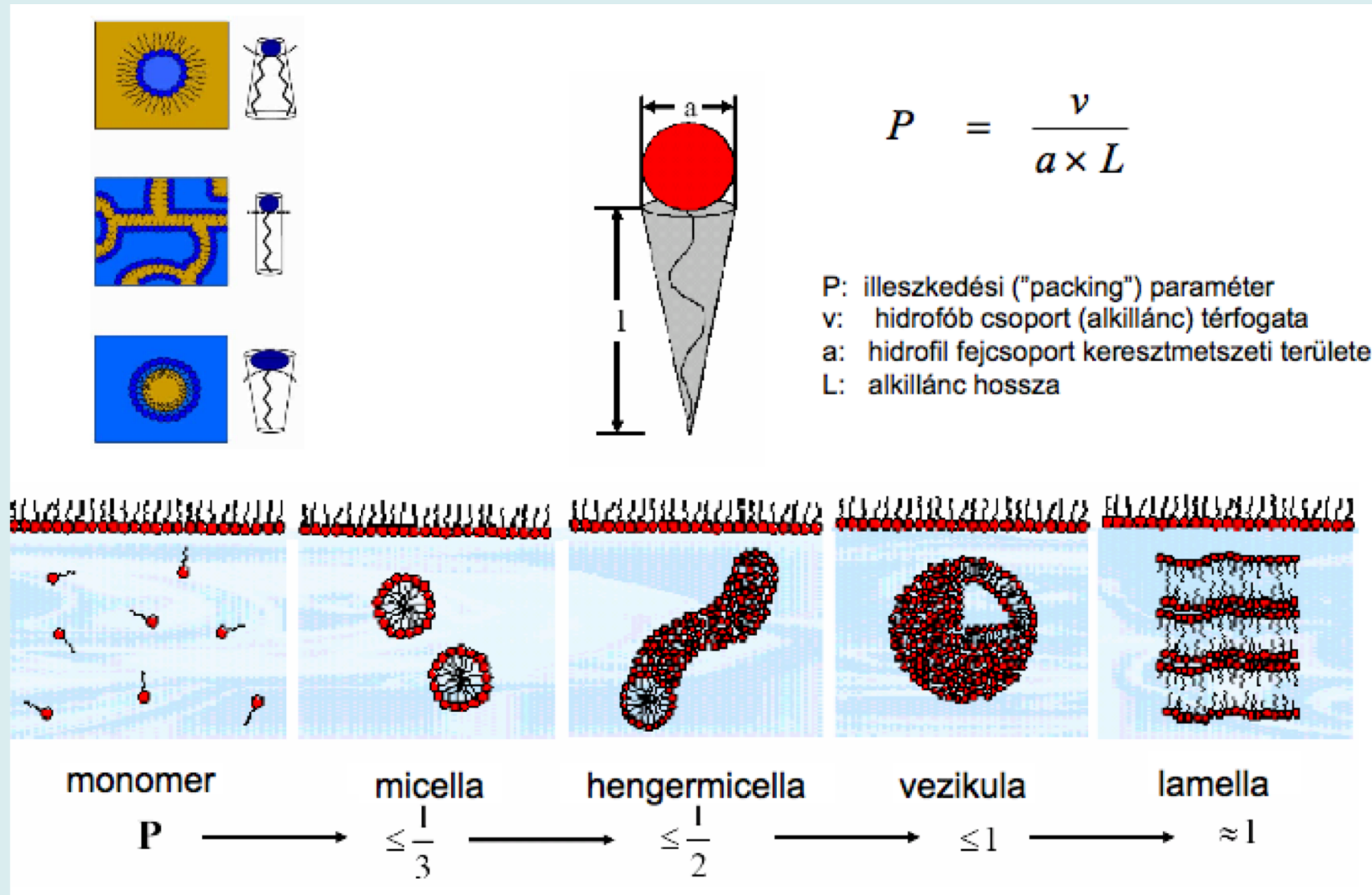

CMC =
kritikus
micellaképző
koncentráció

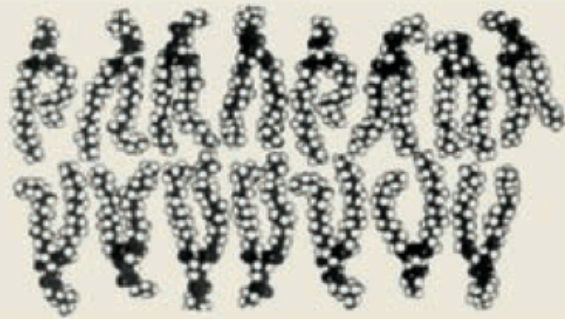
- apoláris rész mérete/alkillánc hossza: hidrofób jelleg nő → cmc csökken
homológ soron belül: $\lg \text{cmc} \approx a - b \times N_C$
- hidrofil fejcsoport polaritása; a poláris csoportok száma
polaritás nő → cmc nő
- ionerősség (sóhatás) : ionos tenzidekre cmc csökken,
nemionos tenzidek kevésbé érzékenyek
- adalék molekulák (alkohol; karbamid; stb.)
alkoholok kis koncentrációban csökkentik;
cukrok, karbamid növelik a cmc-t
- pH: amfoter tenzidek érzékenyek a pH-ra, egyébként normál elektrolithatás

Az asszociációs kolloid szerkezetét elsősorban az un. illeszkedési paraméter befolyásolja

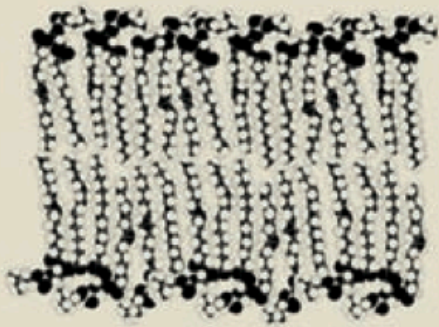
Minden membrán-kompartmentnek sajátos összetétele és fázisdiagramja van

Liquid-crystalline,
liquid-disordered
 L_d (L_d or L_α)

S = Low

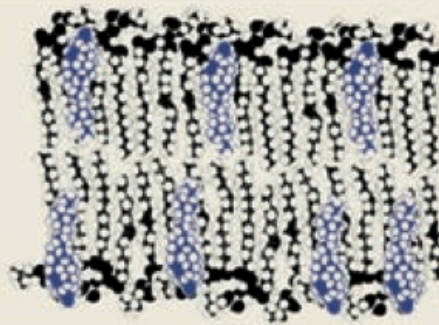
D_T = Fast ($\sim 1 \mu\text{m}^2 \text{s}^{-1}$)

Solid gel
 s_o (or L_β)

S = High

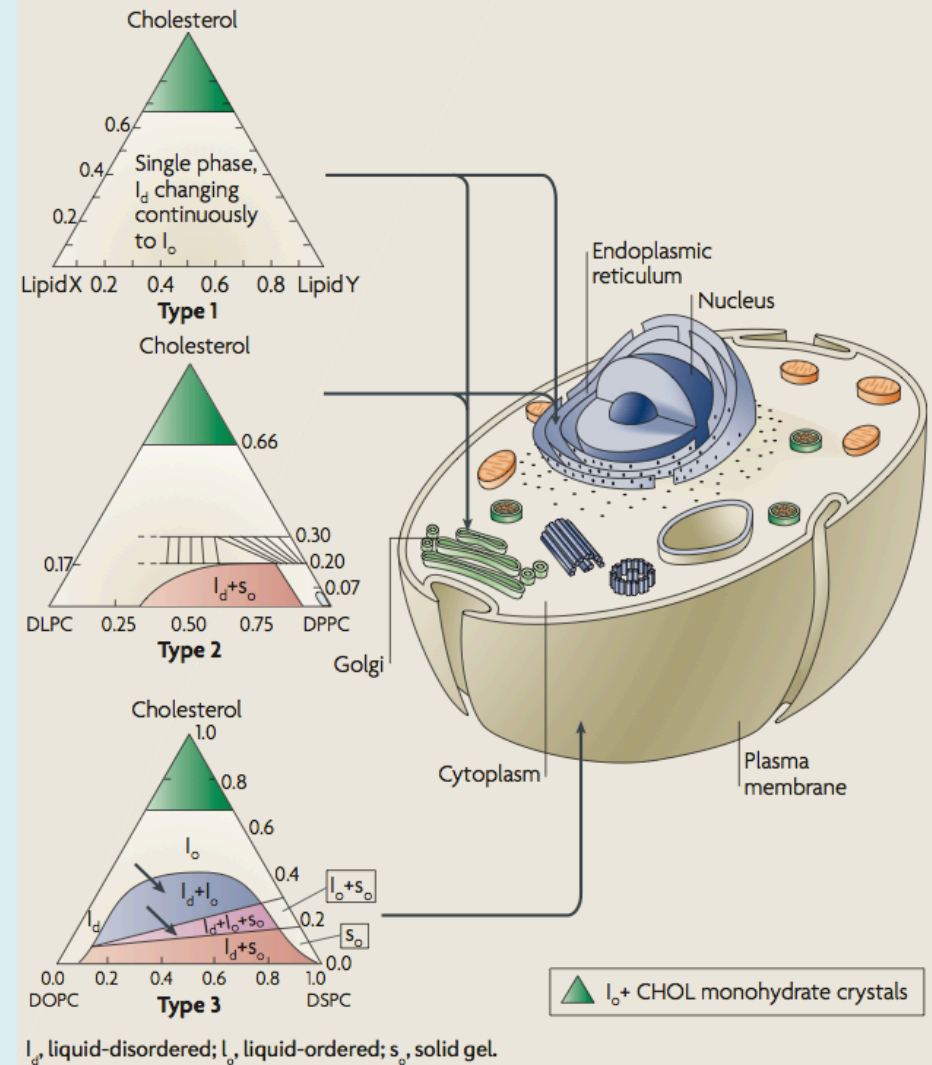
D_T = Slow ($10^{-3} \mu\text{m}^2 \text{s}^{-1}$)

Liquid-ordered,
'raft'
 L_o (or L_β')

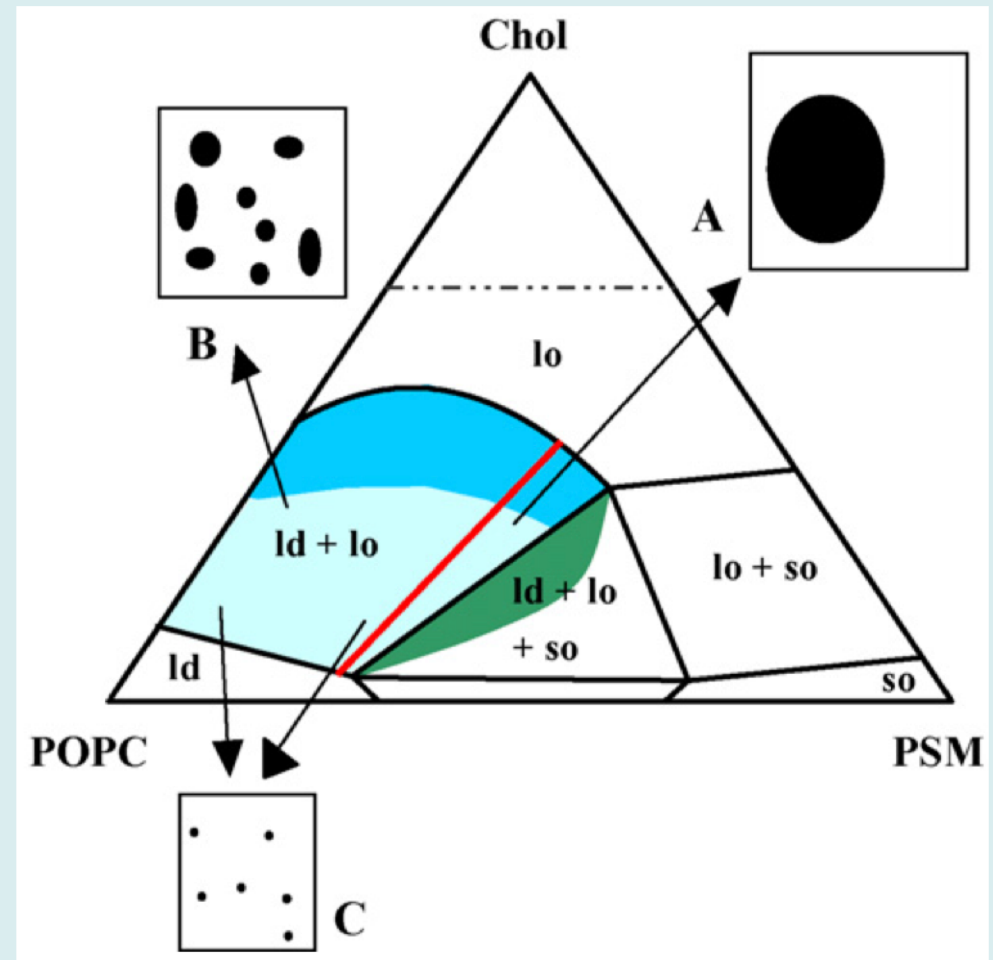
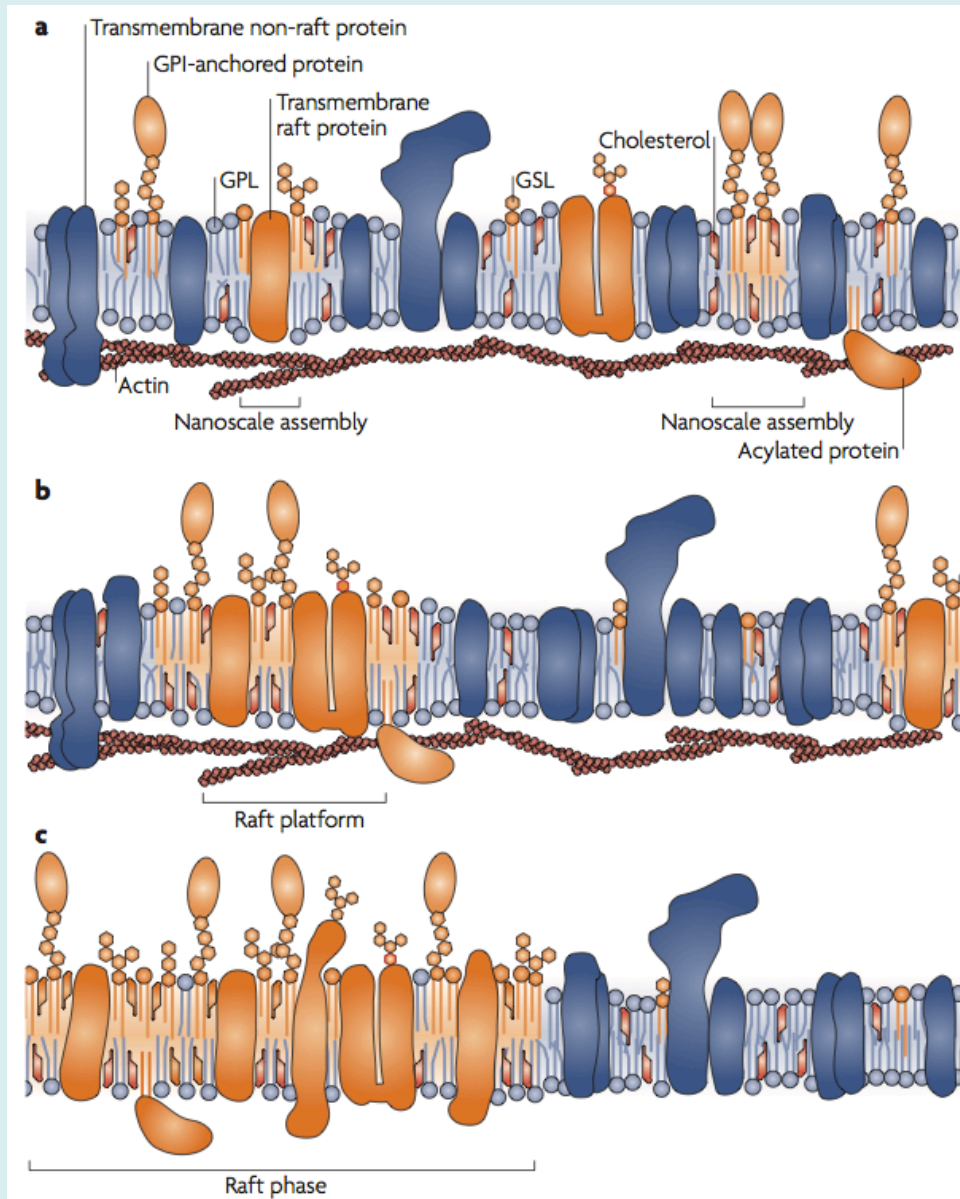
S = High

D_T = Fast ($\sim 1 \mu\text{m}^2 \text{s}^{-1}$)

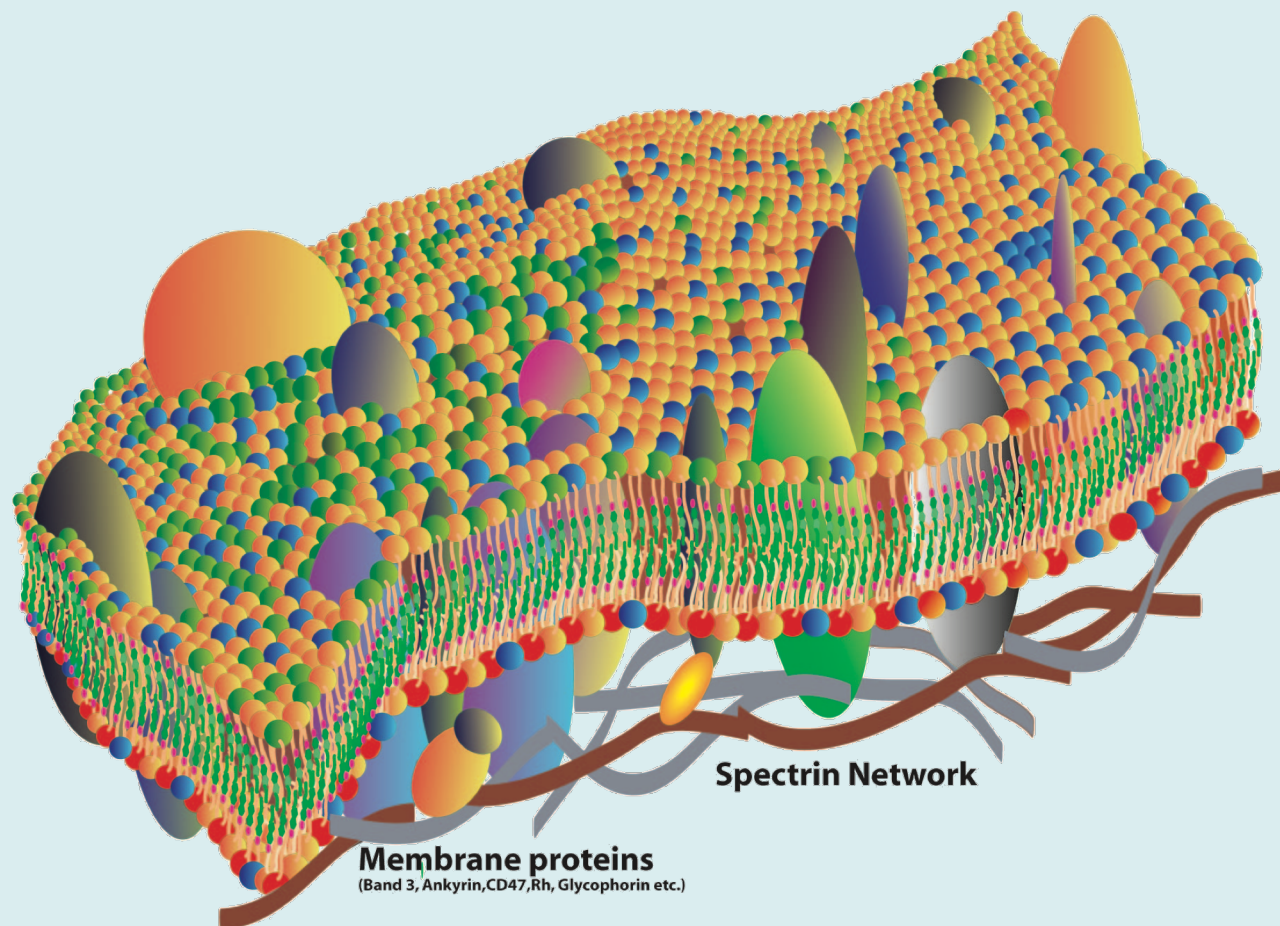

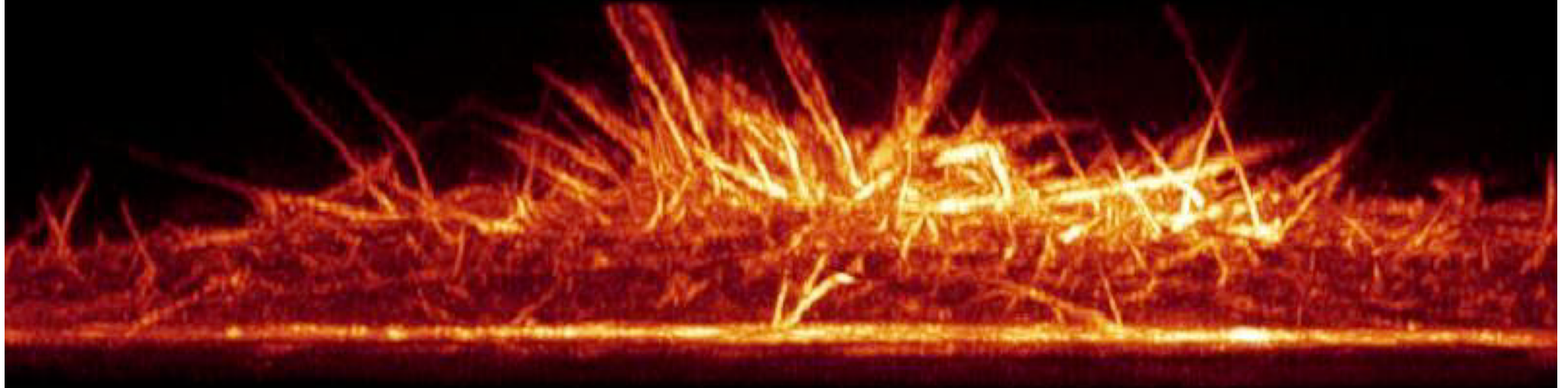
Mikrodomének, raftok spontán képződnek és felbomlanak a lipidösszetétel változására

A dinamikus membrán mikrodomének – a folyékony-mozaik modell továbbfejlesztése

Lattice SIM 3 phase

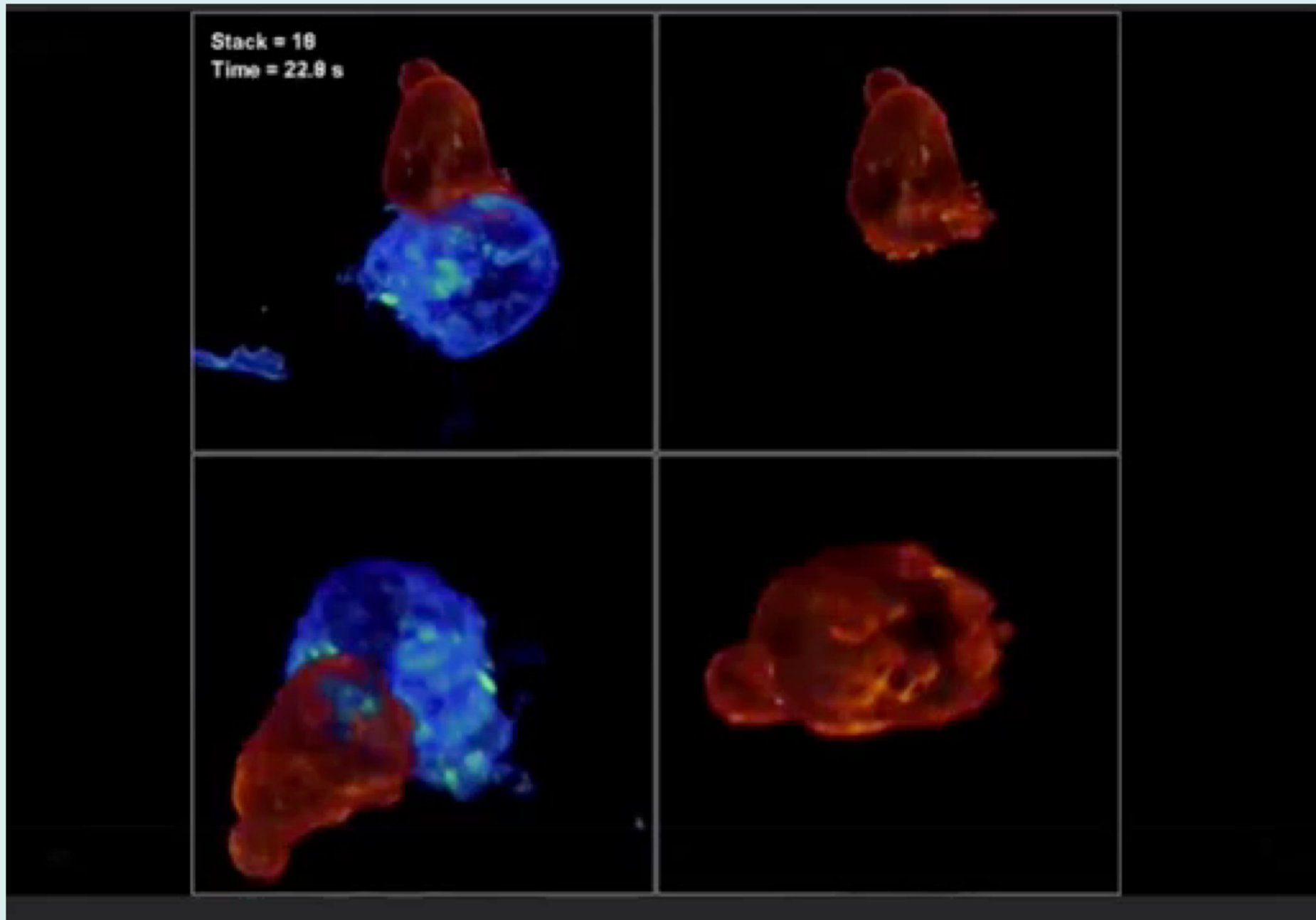
Stack = 0
Time = 0.00 mins

HeLa cell mEmerald - Lifeact

Chen BC, ..., Betzig E. (2014)

Lattice light-sheet microscopy: imaging molecules to embryos at high spatiotemporal resolution. Science. 346(6208):1257998.
doi: 10.1126/science.1257998.

T-sejt (barna) + antigént hordozó sejt (kék) (1.3 s/kocka)

Kapcsolódó fejezetek:

Damjanovich, Fidy, Szöllősi: Orvosi Biofizika

I./2

2.1

I/4

4.1

4.3

I/5

5.1